

Fig. 1. Kirken set fra syd med kirkegårdens hovedindgang i forgrunden (s. 4333). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The church seen from the south with the main entrance to the churchyard in the foreground.*

ELTANG KIRKE

BRUSK HERRED

Eltang er nævnt første gang i KongValdemars Jordebog 1231 (»ælmtingæ«).¹ I Ribe Oldemoders kirkeliste fra o. 1376–89 (jf. s. 1016) er Eltang Kirke anført med en afgift på 6 skilling; det højeste beløb i Brusk Herred.² I første del af 1400-tallet modtog Ribe kapitel flere gårde i sognet som gaver.³ Ved landehjælpen 1524–26 bidrog kirken med 20 mark, hvilket atter var blandt de højere takster i herredet.⁴ Af middelalderlige sognepræster kendes hr. Peder Byg (o. 1460),⁵ Dionysius Jensen (1484),⁶ Hans Pedersen/Johannis Petri (1500),⁷ Johan Wulf (1519)⁸ samt en degn ved navn Matthis (1500).⁹

I en oversigt over tiendeindkomster o. 1650 er det oplyst, at der af 'en halv gård i Eltang' gives 10 skæpper rug, 12 skæpper byg og 20 skæpper havre »for brød og viin att holde ved lige«.¹⁰ 1669 beløb kirkens indtægter sig til 43 rigsdaler, 10 skilling.¹¹

Det var et vedvarende problem igennem århundreder, at kirken var for lille til sognets befolkning, så 1641 søgte og fik man tilladelse til at være fri for at bidrage til andre kirkers forbedring og i stedet opsparer beløbet,

så det kunne bruges til at tilføje et kapel, hvor folkene fra Strandhuse kunne sidde.¹² Denne ansøgning blev gentaget 1652,¹³ men kapellet blev vist aldrig opført, og i stedet opbyggede man pulpiturer i kirken, der kunne afhjælpe pladsmanglen (s. 4342 og 4362). O. 1880 begyndte diskussionerne om at opføre en filialkirke i sognets søndre del, hvilket førte til, at Nørre Bjert Kirke blev grundlagt og indviet 1889 (jf. s. 4379).

Administrations- og ejerforhold. Senest ved reformationen 1536 kom kirken i Kronens eje. 1687 fik Vilhelm Mule og Jørgen Landorph skøde på kirken sammen med talrige andre kirker på både Sjælland, Fyn og i Jylland.¹⁴ Herefter gik den videre til Daniel von Ahlefeldt, der 1708 solgte kirken til Chr. C. Bircherod til Fraugdegård ved Odense,¹⁵ som atter solgte kirken 1715 til krigskommissær Jens Ducke.¹⁶ Inden for få år er den enten hjemfaldet eller blevet købt tilbage af Kronen, og senest 1734 var kirken indlemmet i Koldinghus Rytterdistrikt. På auktioner over rytterdistriktets gods blev den solgt 10. nov. 1767 til amtsforvalter over Kø-

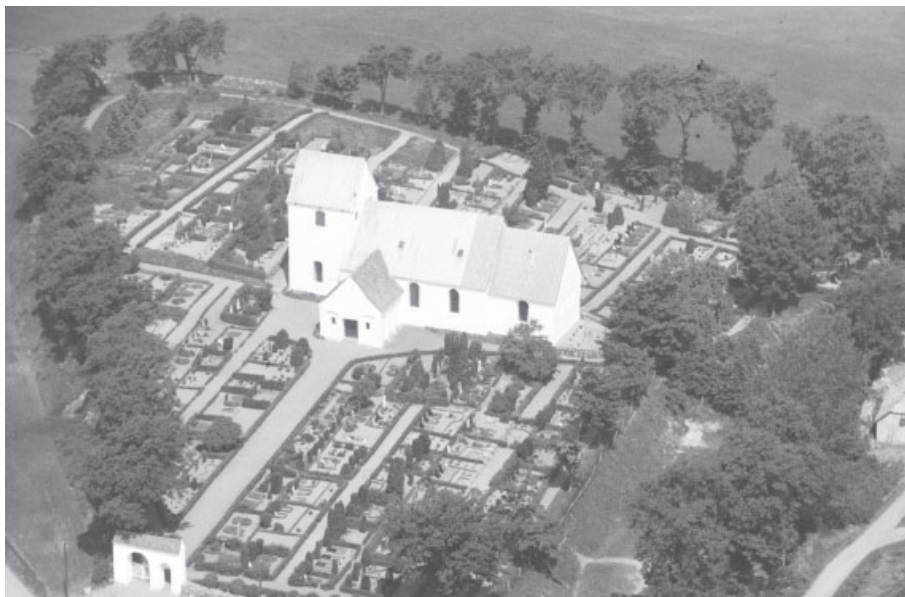

Fig. 2. Luftfotografi af kirken set fra sydøst. Foto Sylvest Jensen 1947. I KB. – *Aerial photo of the church seen from the southeast.*

benhavn Amt, justitsråd Peder Saxesen.¹⁷ Han solgte efterfølgende kirken til 'materialforvalter ved dokken i København' Christian Lund, og efterfølgende kom den i kammerråd Søren Foghs eje.¹⁸ Sidstnævnte solgte kirken 1777 til Andreas Flensburg,¹⁹ hvis søn, sognepræst Thomas Flensburg, købte kirken sammen med Sdr. Vilstrup Kirke af sin mor 1792.²⁰ Kirken forblev i slægtens eje frem til i hvert fald 1899.²¹ Det år fandt kirkeejer A. W. Flensburg det 'bedst', at sognefolkene selv overtog kirken, hvilket dog ikke skete.²¹ Kirken var i privateje frem til overgangen til *selveje* 1925.²²

Anneksforhold. Eltang har haft Sdr. Vilstrup som annekskirke allerede før reformationen. Forholdet er tidligst nævnt 1500.²³ Som nævnt opførtes en filialkirke i Nørre Bjert 1889, der 1913 fik status af kirkedistrikt og 1924 blev udskilt som selvstændigt sogn.²⁴

Møntfund. I forbindelse med installeringen af et nyt varmeanlæg i skibets nordøstre hjørne (jf. s. 4347) blev der 1926 fundet en mønt af typen M.B. 626 præget i Slesvig under Christoffer II (1329–32) (Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, FP 1649.1). Af yderligere 12 mønter, der fremkom ved en arkæologisk undersøgelse i koret 2007,²⁵ kunne de fire identificeres som typer, der kom i omløb i 1200-tallet, herunder en mecklenburgsk hulpenning og en såkaldt 'oksehoved-brakteat' fra samme område samt to danske penninge fra perioden 1286–1360. Yngste middelaldermønt var præget i Erik af Pommerns regeringstid (1396–1439), mens de resterende mønter alle var skillinger fra perioden 1668–1778 (Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, FP 18624.1–12).

Værnehelgen. Kirken var ifølge oplysning fra 1500 viet til Skt. Stefan («ecclesia s. Stephani prothomartiris in Eltornum»).

Eltang Kirke ligger på et lavt bakkedrag på østsiden af Eltangvej cirka 1.500 m nordvest for landsbyen. Kirken omgives således af marker på alle sider, dog er der sydøst for kirken opført en rytterskole o. 1721,²⁷ og et par huse nær dette har hævdt tilbage til i al fald 1800-tallet.²⁸ Et bryn af tætplantede egetræer afsondrer kirkegården fra Eltangvej mod vest; den sønderjyske motorvej er ført 180 m nord for kirken.

Kirkegården har trapezform, hvilket ikke mindst skyldes, at vestdiget følger Eltangvej. Kirkegården har samme udstrækning som i det tidlige 1800-tal (jf. fig. 3). Kirken ligger centralt på grunden, og fra denne løber nord-sydgående gange langs gravstederne. Den vestlige del af kirkegården er anlagt som plæne, og i det nordvestlige hjørne er der under de gamle træer etableret et lapidarium.

Hegn og indgange. Kirkegården hegnes af et lavt kampestensdige, der mod syd har karakter af støttemur for bakken, som kirkegården er anlagt på (fig. 1). Her og mod øst er der plantet hæk over diget. *Hovedindgangen* (fig. 1) er en middelalderlig

portal af munkesten og enkelte kvadersten, med falsgesims og belagt med vingetegl til begge sider; dens øvre del er repareret med mursten af normalformat. Portalen huser to rundbuede indgange. Den store indgang i vest har en dobbelt smedjernslåge med buet overkant, mens den mindre indgang øst for denne lukkes med en enkelt låge af samme udformning. Neden for indgangen er etableret trin af kløvede kampesten, hvorfor indgangen ikke kan opfattes som køreport. Herudover er etableret en åbning i kirkegårdens sydøsthjørne, der giver adgang til menighedshuset (s.d.), og umiddelbart øst for koret er en stejl kørevej ned til materialgården.

†*Hegn og indgange.* 1814 var såvel lågerne mod nord og vest itu, og 1819 mentes kirkegårdsdiget at være for lavt.²⁹ Kirkegårdslågerne skulle fornys 1872.³⁰ 1898 var indgangslågen i stykker og kunne ikke holde dyr ude.³¹ Derfor skulle den enten repareres eller fornys; formentlig valgte man en reparation, for allerede 1903 kræves lågen helt fornyet.³¹ 1492 og 1500 er nævnt en stente mod øst.³²

Bygninger. Der ligger ingen bygninger på selve kirkegården. I stedet er de supplerende bygninger placeret umiddelbart øst for kirkegården på et område, der til dels er gravet ud af bakkedragets skrænt. Ældst er graverhuset mod nord, der 1983 blev udvidet med et kisterum (arkitekt Platz).³³ Det er grundmuret af hvidpudsede mursten og har tag af røde teglsten. 2013 er bygningen udvidet mod syd med et sognehus (arkitekt Peter Schmidt) i samme materialer.³⁴ Ind mod skrænten er endvidere bygget et materialskur til gravkontorets vestsider.

(†)*Præstegård.* Den forrige præstegård ligger ved Præstegårdsvej i Nørre Stenderup. Den blev opført 1782 som en firlænget gård med stuehus og vestre længe af egetræsbindingsværk.³⁵ Ved restaurering 1913 blev der lagt tegltag på begge. Den oprindelige østre længe blev nedrevet 1873 og genopbygget som grundmuret lade med tegltag fra 1918.

†*Bygninger.* 1492 berettes det, at degnens bolig lå nord for kirkegården ('degnebyggsted'), mens den tilhørende jord lå ud for det østre kirkedige.³⁶ 1690 berettede degnen, Niels Simonsen, at hans lille degnebolig bestod af 'tre små huse med

et beskedent vognhus', som han selv ad flere omgange havde måttet lade ombygge, efter husene blev nedbrændt under Svenskekrigene.¹⁰

Den ældste, kendte præstegård var opført i Nørre Stenderup lidt øst for Nørre Stenderupgård og brændte under Karl Gustav-krigene 1657–60. Herefter opførtes en præstegård lidt længere mod vest i Nørre Stenderup, nær den endnu stående, tidligere præstegård (jf. ovf.).³⁷

O. 1921 havde menighedsrådet ladet opføre et lille skur på en jord tilhørende kirken, der stødte op til kirkegårdens østdige. Skuret blev brugt til opmagasinering af gymnastikredskaber, og et lille areal var indhegnet som legeplads for skolebørnene med adgang gennem en nyetableret åbning i kirkediget.³⁸ Kirkeejeren og efterfølgende Kirkeministeriet krævede det imidlertid nedrevet, hvilket var sket 1922.

Fig. 3. Matrikelkort 1:10.000. Målt af Laurentius Christian Grandjean 1821, tegnet af Freerk Oldenburger 2023. – Cadstral map.

Fig. 4. Ydre set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The exterior seen from the south.*

BYGNING

Kirken består af kor og skib fra romansk tid, hvortil knytter sig to senmiddelalderlige tilbygninger, et våbenhus på sydsiden og et tårn i vest. Sidstnævnte, gennem hvis tårnrum der oprindeligt var passage via store arkader i nord, syd og muligvis i vest, blev skåret ned sandsynligvis 1788. Et tårnkapel, der ønskedes opført i 1650'erne, blev formentlig aldrig realiseret. 1942 blev korets østmur nedrevet og genopført. Kirken er orienteret solret.

Kirkens *grundplan* består af et omtrent kvadratisk kor i øst og et rektangulært skib vest herfor. Af den samlede længde på 22 m udgør koret lidt under en tredjedel, mens skibets bredde i forhold til koret er forøget med godt en halv murtykkelse i hver side.

Materiale og teknik. Undtaget korets østgavl, der blev fuldstændig ombygget 1942 (s. 4343), er murene opført af rå *kamp*, nederst med et enkelt skifte *granitkvadre* over den karnissmykkede *profil-*

sokkel (s. 4230, fig. 3); kvadre er desuden anvendt som hjørnekæder på både kor og skib og tillige som indfatning af døre og vinduer (jf. ndf.).³⁹ På nordsiden af kor og skib er hjørnesokkelkvadrene beriget af de for egnen velkendte reliefudsmykninger, der andre steder antager form af eksempelvis ansigter og vædderhoveder (jf. kirkerne i f. eks. Bredstrup, Egtved og Skærup, s. 3673, 3425 og 3963). En fremskreden forvitring vanskeliggør imidlertid en nærmere bestemmelse af motiverne.

Et enkelt stykke tildannet frådsten, fundet under gulvet ved korets istandsættelse 2007, indikerer, at også dette materiale i mindre grad har været anvendt.²⁵

Døre og vinduer. Af de to romanske døre, der efter normen er placeret vestligt i skibet, er den søndre, der 1879 blev udvidet 'til to alen fire tommer' endnu i brug, nu med fladbuet overdækning indvendig og retkantet mod våbenhuset.³⁰

†Norddøren, i hvis åbning øverst, muligvis 1866 (jf. s. 4344), er indsat et vindue, har udvendig bevaret den oprindelige, ydre karm af hjørnehugne kvadre under et rundbuet kilestensstik (fig. 8). Åbningen måler 245×177 cm og bryder skibets profilsokkel, der dog på grund af den senere terrænhævning ikke er synlig under vestkarmen. I det indre er åbningen som følge af en senere ommuring falset med fladbuet stik.

1879 ønskedes også ‘de tre gamle’ nordvinduer genåbnet, det vil sige de oprindelige, romanske åbninger. Kun skibets blev realiseret.³⁰ De er udvendig af tilhuggede kvadre, hvorimod de i bagvæggen som murværket i øvrigt er opbygget af rå marksten, dog med en granitplade som sålbænk.⁴⁰ Det østre måler i det indre 115×75 cm og udvendig 99×45 cm, mens lysningen er 65 cm høj. Vestvinduet er indvendig 116×72 cm, udvendig 98×47 cm. Her synes lysningen dog at være noget udvidet. Korets †nordvindue placerer sig omtrent midt i facaden, hvor overliggeren med en svag, rundbuet kontur erkendes. Uldall noterede endvidere 1894, at korets oprindelige †østvindue var udvendig tilmuret og på siderne omgivet af hugget granit, hvorimod den øvre afslutning var fjernet og erstattet af munkesten. Dette harmonerer dog ikke med den 1942 registrerede observation, at østgavlen havde haft tre vinduer (jf. s. 4343).

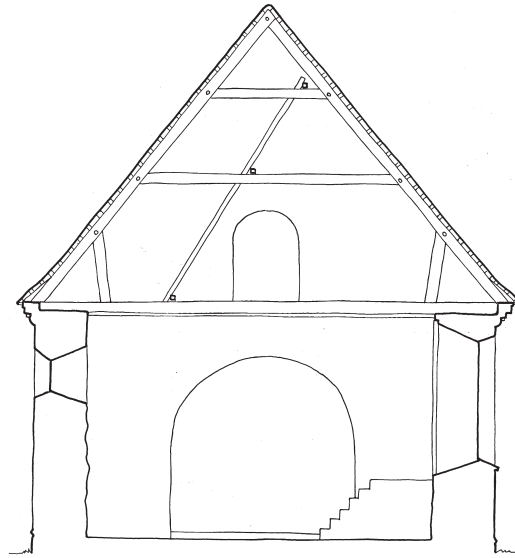

Fig. 6. Tværsnit gennem skibet set mod øst. 1:150. Målt og tegnet af Anders C. Christensen 2024. – Cross section through the nave looking east.

Indre. Korets østgavl blev som nævnt ombygget 1942, og også nord- og sydvæggen fremstår med nyere pudslag. Sidstnævnte har en skalmuring med små teglsten og af kvartstenstykkelse, hvilket kan være udført efter branden 1865.⁴¹ Her blev også loftet, et stukloft med roset og kantprofilering ‘gipset’; i sin ældste form stammer det

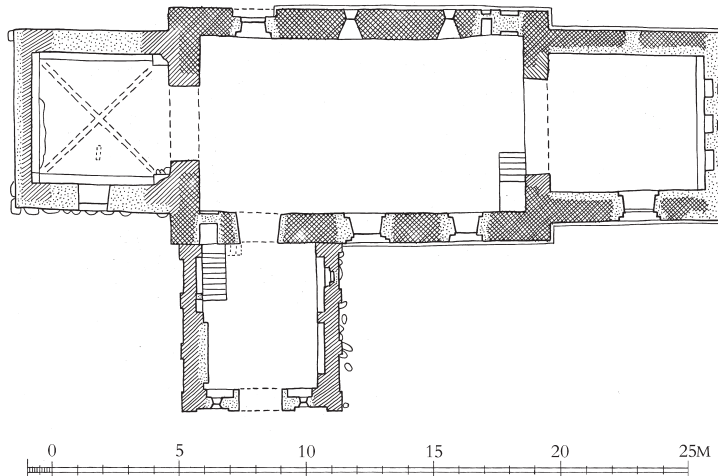

Fig. 5. Plan. 1:300. Målt af Birch & Svenning 2002, suppleret og tegnet af Anders C. Christensen 2024. Signaturforklaring s. 9. – Plan. Key on p. 17.

Fig. 7. Skibets nordøsthjørne (s. 4336). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The northeast corner of the nave.*

muligvis fra istandsættelsen 1788 (s. 4342), eftersom loftet ‘over altergulvet’ 1793 kun var få år gammelt, mens det øvrige loft var skrøbeligt.⁴²

Korbue. Kor og skib forbindes af en rundbuet korbue, der blev udvidet formentlig i gotisk tid, eftersom vangerne – i hvert fald i det nedre, hvor murværket er synligt gennem den kalkede puds – er af munkesten.

Skibets rå markstensmure træder i modsætning til korets endnu frem under vægpudsen, og også her er loftet fladt og med bjælker. Bræddelaget er fra 1967 (jf. s. 4343), hvor det blev opsat under et ældre loft. Dette stammer sandsynligvis fra 1878, hvor et nyt loft med ‘underslagne’ brædder blev oplagt og malet ‘som i Almind’.³⁰

Taggavl. Skibets vestgavl, med skarpt aftegnet taglinje, er stort set intakt under tårnmuren og består af rå kamp i en grov kalkmørtel med mange småsten (fig. 15). Øverst er spidsen omsat med røde munkesten. I gavlens sydlige ende er indsat en fladbuet åbning uden fals mellem loftet og tårnets mellemstokværk. Den er af røde normalsten og stammer fra 1893, hvor den gamle åbning ønskedes udvidet ‘til mandshøjde’.³¹

Korets østre trekantgavl og triumfgavlen er 1942 nymuret med røde normalsten, sidstnævnte med rundbuet passage mellem tagrummene. Østgavlen var før ombygningen – og formodentlig som følge af en middelalderlig ombygning (jf.

Fig. 8. Udsnit af skibets nordmur (s. 4336). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Section of the north wall of the nave.*

Fig. 9. Ydre set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The exterior seen from the north.*

ovf.) – af munkesten, mens triumfgavlen var af kampesten. Gavlenes slette tilstand omtaltes 1893 og 1898, hvor adgangen mellem korets og skibets loft skulle udvides.³¹

Middelalderlige tilføjelser og ændringer. En ombygning af koret skete i enten senromansk eller gotisk tid, hvor østgavlen blev ombygget med munkesten. I gavlen var der tre vinduer, der dog før nedrivningen 1942 ikke blev underkastet nærmere undersøgelser. De nuværende, 'tre tilsvarende' og blændede vinduer blev indsat i den nye gavl.

Våbenhus. Det rummelige, i grundform rektangulære og senmiddelalderlige våbenhus ved skibets sydside er opført af røde munkesten i munkskifte over et fundament af marksten, der er synlige under østmuren (fig. 10). Tilbygningen er arkitektonisk set overordentlig velartikuleret og er, som våbenhuset ved nabokirken i Sdr. Vilstrup (Brusk Hrd.), på øst- og vestfacaden fremhævet ved vandret afdækkede nicher adskilt af to sten

brede lisener, en detalje, der knytter an til en række sønderjyske våbenhuse og kapeller (*DK Sjyll* 2715–2718). Den nyere gesims er af små, røde teglsten over en synlig murrem. Af sydgavlens tre nicher med fladbuede stik er kun de yderste bevaret, begge med små, rundbuede vinduer fra 1856 (s. 4344), idet midterblændingen er opslugt af den senere udvidede dør; stikket er dog endnu synligt over døren, der 1936 blev udvidet til nuværende bredde. En ældre udvidelse fandt sted 1896, hvor åbningen skulle udvides i 'passende kirkestil'.³¹ Formentlig har trekantgavlen, der nu er skalmuret, haft $\uparrow$ kamtakker.

Indvendig dækkes rummet af et fladt bjælkeloft, og også her er væggene beriget af fladbuede nicher, to i hver af langmurene og tre smallere mod syd (fig. 11). Den midterste i syd er atter udslettet ved dørens udvidelse, mens vestvæggens søndre niche er dækket af to senere indmurede gravsten (s. 4365). Et mindre, oprindeligt og

fladbuet $\uparrow$ vindue i den nordøstlige niche er afblændet. I rummets nordvesthjørne er den gamle pulpiturtrappe bevaret (jf. s. 4362), nu, efter en kvartsvingsforlængelse langs skibets mur, i anvendelse som loftstrappe. Trappen blev 1857 beklædt med brædder og udstyret med en dør.³⁰

Tårn. Det senmiddelalderlige tårn ved skibets vestende er smallere end skibet og rejst over en kvadratisk grundplan, således at østmuren hviler på skibets vestgavl (fig. 15). Byggematerialet er røde munkesten i munkeskifte med ryggede fuger, og murene er rejst over et fundament af store marksten. En større ombygning, der muligvis fandt sted 1788 – antydnet ved murankrene på vestfacaden – har imidlertid betydet, at den oprindelige højde ikke længere kendes (jf. s. 4342). Tårnet fremstår således i nedskåret stand og med

skalmuringer på alle facader på nær den nordre, hvor det oprindelige murværk med åbne bomhuller delvist er bevaret.

Tårnrummet, der forbinder sig til skibet ved en spidsbuet arkade uden kragbånd, får lys udelukkende fra syd, hvor et højt, nyere vindue har kurvehanksbuet stik udvendig og rundbuet stik i det indre. Loftet udgøres af et sekundært krydshvælv, hvis kapper hviler på vægforlæg, den vestre opmuret efter betydelige udhugninger i vestmuren (synligt over loftet). Ribberne, der hviler på høje, kraftige plinter i øst og tilbagetrækninger af murværket i vest er halvstenstykke og på oversiden forstærket med helstens, kantstillede overribber. Plinternes arrede overflade og det forhold, at en rest af disse er bevaret i hjørnerne over hvælvet, viser, at hvælvslægningen som nævnt er sekundær

Fig. 10. Våbenhuset set fra sydøst (s. 4339). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The porch seen from the southeast.*

i forhold til tårnrummets oprindelige udformning, der må have haft et par hjørnepiller i fuld højde ved østmuren. Desuden var der i murene i både nord og syd store Tarkadeåbninger, hvoraf der af den nordre er bevaret et rundbuet helstensstik, synligt ude som inde, mens den søndre nu blot giver sig til kende i bagmuren ved en rest af den vestre del af stikket. Størrelsen på åbningerne må betyde, at underetagen fra starten har stået åben, muligvis tillige mod vest, således at tårnrummet har haft stylteform med tre arkader på to fritstående piller (jf. f.eks. Voer Kirke (Randers Amt) og Andst Kirke, hvor dog tårnet er fra renæssancen, *DK Ribe* 2476). Hvornår åbningerne er sløjfet, er uvist, men da den søndre er udmuret med munkesten, er det muligvis sket allerede i middelalderen.

I tårnrummets nordside var i 1700-tallet en 'kalkstol', der skulle erstattes af en kvindestol.⁴³ Et klokkereb blev 1862 anbragt i tårnhvælvets søndre kappe, hvor hullet endnu er bevaret.³⁰

Mellemstokværket, der tilgås via skibets loft, er i bagmurene helt af munkesten og med blændede, fladbuede åbninger i syd og vest, mens en

oprindelig, ligeledes fladbuet og falset åbning i nordmuren er tilmuret i flugt med facaden (fig. 12).

Klokkestokværket er som følge af ombygningen lavt, østmuren med to mindre, rundbuede og falsede åbninger af munkesten – de to eneste oprindelige vinduer i stokværket. Glamhullerne i nord og syd, hvorimellem klokkestolen er opstillet, er udvidede og nu med fladbuet form. Det vestre er derimod lavere, placeret umiddelbart over en ældre, blændet åbning. Bagmurene mod syd, vest og nord samt gavlen i vest er alle af små teglsten. 1881-82 blev glamhullerne forsynet med luger og tårnets indre med brædder og trapper, så lugerne kunne betjenes.³⁰

Tårntrappen var 1670 'ganske øde', og til dens reparation indkøbtes to dusin fyrreplanker og 200 søm.⁴⁴ O. 1680 var den imidlertid ifølge præsten endnu så brøstfældig og forrådnat, at man ikke kunne færdes på den uden 'livsfare'; 1673 og i årene derefter var der dog brugt 10 rdlr. på 'Vindeltrapperne for Taarnet' dels til kalk, dels til murmesterens løn.⁴⁴ Ny ankerbjælke med fire ankre blev 1882 indmuret i tårnet.³⁰

Fig. 11. Våbenhusets indre set mod øst (s. 4339) med del af (†)pulpitur 1686 (s. 4361). Foto Arnold Mikkelsen 2023.
– The interior of the porch looking east with fragment from (†)gallery, 1686.

Fig. 12. Blændet nordvindue i tårnets mellemstokværk (s. 4341). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Blinded north window in the middle storey of the tower.*

Senmiddelalderlige reparationer. En større istandsættelse fandt sted i årene o. 1440, hvor korets og skibets tagværker blev fornyet, sidstnævnte med yderligere reparationer i slutningen af middelalderen (s. 4345).

Eftermiddelalderlige tilføjelser. †Kapel(?). 1641 blev der fremsat ønske om, at kirken måtte blive fritaget for at understøtte andre af lenets kirker med henblik på at reservere midler til opførelsen af et kapel, idet folkene fra Strandhuse ikke kunne få stoleplads i kirken.⁴⁵ Dette blev tilstået kirken, der 1652 anmodede om tilladelse til indkøb af materialer til kapellet,⁴⁶ hvis eksakte placering dog ikke er beskrevet, og hvis opførelse i det hele taget må betvivles; formentlig blev i stedet kirkens †pulpitur opsat (s. 4361). Spor efter dette ses endnu i skibets nordmur, hvor der i forbindelse med en restaurering 1967 (s. 4343) blev borthugget en sekundær, halvstenstykk skalmur på de nederste par meter, der formentlig var etab-

leret som understøtning for pulpituret. Til dette er en højt placeret, rektantet dør og et vindue – begge afblændede – endnu synlige øverst i den østlige del af muren (fig. 7). Begge står nu som nicher ude som inde, døråbningen med bevaret, udvendig fløj og indvendig med karm af kraftigt tømmer, hvori er stabler til †dørfløj. Vinduet er rektantet i det ydre, rundbuet indvendig. Endnu en dør længst mod vest og øverst i sydmuren har givet adgang til et †vestpulpitur (s. 4362). Døren er afblændet og står som smal niche mod skibet og dyb niche mod våbenhusets indre, hvor den endnu står i forbindelse med den trappe, der nu fører til loftet.

Prædikestolens murede trappe er første gang nævnt 1856, hvor den var 'for plump' og ønskedes erstattet af en trætrappe med 12 trin (jf. s. 4358).³⁰

Skibets *gesims*, af små, røde teglsten, tandsnit under falsgesims på et udkragende, afrundet led eller en rem af træ er opmuret 1874, hvor den erstattede den †sugfjæl,³⁰ der endnu ses på koret. På skibets sydvestre hjørne er en formentlig ældre falsgesims.

Eftermiddelalderlige reparationer og vedligeholdelser. O. 1680 var kirken – bortset fra tårntrappen – 'temmelig ved magt holden'.⁴⁴ 1762 var kirken brøstfældig, men en reparation kunne dog udskydes nogen tid.⁴⁷

1787 gennemførtes en istandsættelse, der dog blev forsinket, derved at nogle af sognefolkene nægtede at hjælpe med transport af materialer. 'Nogle tusinde mursten' var allerede bragt til kirken, men håndværkerne manglede tømmer, brædder, jern, kalk, sand samt de sidste mursten.⁴⁸ Det fremgår ikke direkte, men arbejderne må have omfattet en større ombygning af tårnet, jf. murankrene med årstallet 1788 (jf. fig. 13). En opfølgende reparation var planlagt til udførelse 1789.⁴⁹

1793 var kirke og tårn atter i god stand,⁵⁰ hvilket også var tilfældet fra 1807 og de følgende år, bortset fra enkelte tagreparationer.⁵¹

1817 gennemførtes en hovedreparation, ved hvilken kirken atter blev sat i god stand.⁵² Kirken var 1834 vel vedligeholdet.³⁰

Istandsættelse 1865. Koret blev i vinteren 1865 'stærkt beskadiget' af en brand, efter hvilken en

større renovering påbegyndtes. Juni samme år var 'koret gipset, et stort jernvindue anbragt og de vansirende bjælker langs nord- og sydvæggen borttagne.'⁵³

En *istandsættelse* 1942 (arkitekt Hans Chr. Rasmussen, Kolding) indebar nedrivningen og genopbygningen af triumfgavlen samt korets østmur, ligesom tagbeklædningen på koret blev fornyet. Korets østmur genopførtes med små mursten og en tregruppe af rundbuede vinduer, der nu er blændede i lysningen. De er falsede udvendig og

svagt smigede mod det indre, hvor de fremstår som dybe nicher. En rest af den oprindelige gavl er bevaret i det nedre, indvendig med en affasning mod gulvet.

Istandsættelsen 1967 (arkitekt J. K. Jepsen, Kolding) omfattede nyt varmeanlæg, nye gulve, nyt loft under det gamle i skibet samt blytag på samme.

Istandsættelse 1998 (arkitekt Hans Lund, Rødding). 1998 udførtes reparationer på skibets nordvesthjørne, hvor gesimsen og tagværket havde ta-

Fig. 13. Tårnet set fra nordvest (s. 4340). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The tower seen from the northwest.*

Fig. 14. Skibets tagværk set mod vest (s. 4345). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The roof structure of the nave looking west.*

get skade, og hvor et dræn omkring tårnet blev etableret.

Istandsættelser 2003 og 2007 (arkitekterne Birch & Svenning, Horsens) omfattede hovedsagelig inventaret, men også tårnets fugtproblemer søgtes atter udbedret og koret renoveret, herunder gulvet.

Gulve. Korgulvet, der er hævet i forhold til skibets, består af planker, senest renoveret 2007, mens kvadratiske, gule fliser er udlagt i skibet, tårnrummet og våbenhuset. Skibets og våbenhusets gulv er renoveret 1967, hvor også plankegulvet under stolene stammer fra. Gule, kvadratiske fliser (fig. 53) på kirkens loft er på bagsiden stemplede »HH/ Bygholms/ Teglværk« (Bygholm Teglværk, Hatting sogn, i funktion før 1700 og indtil 1995).⁵⁴

†*Gulve.* Under stolene var gulvet 1793 belagt med 'brændte sten'.⁵⁰ 1880 skulle der lægges brædder under stolene og fliser i gangene.³⁰ Under stolene var der før 1967 cementgulv belagt

med linoleum. 2007 blev der under korets knæfald fundet en mængde røde, kvadratiske teglfliser fra et ældre gulv.²⁶

Vinduerne på korets og skibets sydside er rundbuede – korets tilnærmelsesvis fladbuet – med dobbelt udvendig fals, skibets østre dog spidsbuet og enkeltfalset. Alle er faldede indvendig, i koret anlagt ved en skalmuring 1865, hvor koret blev istandsat efter en brand (s. 4342) Også skibets vestvindue kan være herfra. Østvinduet, med halvstensstik af munkesten, kan derimod være ældre. Vinduerne har sortmalede støbejernsrammer, øverst med krydsende spidsbuer, i tårnet suppleret med forsats i hvidmalet træ. De romanske og 1879 genåbnede vinduer på skibets nordside lukkes af småsprossede jernrammer.

Til et vindue ved prædikestolen skulle 1762 anskaffes karme, post og en rundbue foroven.⁴⁷

†*Vinduer.* Alle sydvinduer skulle 1838 fornyes og udvides i højden ($\frac{1}{2}$ alen) og bredden.³⁰ To

små buede jernvinduer ønskedes 1856 indsat i våbenhuset.³⁰ Et nyt vindue var 1850 blevet indmuret 'i tårnet',³⁰ og 1866 blev skibets og tårnets vinduer udskiftet med jernvinduer.³⁰

Tagværker. Korets tagværk, der er dateret til o. 1440 (jf. ndf.), består af syv egespærfag, tilvirket af kraftigt tømmer og hvert med bindbjælke, spær, korte stivere og to hanebånd. Stivere og nedre hanebånd er tappede i spærene, mens det øvre er samlet med hagebladninger på de østvendte sider, hvor også nummereringen forløber fra øst mod vest, i syd i form af øksehugne streger, i nord som firkantstik (fig. 17).

Skibets 15 egespærfag er ligeledes fra senmiddelalderen (jf. ndf.) og består af de samme komponenter som korets, men her er både de korte stivere og hanebåndene bladset på spærene fra øst med hagebladninger, mens numrene i begge si-

der udgøres af øksehugne streger (fig. 14). Det bemærkes, at skibets stivere i modsætning til korets er let skråtstillede, dog fortrinsvis i vestenden, hvorfor der kan være tale om to faser.

Tårnets tagværk, ligeledes af egetømmer, udgøres af fem spærfag, der hvert består af bindbjælke, spær, korte stivere og et hanebånd. Stiverne er tappede, mens hanebåndene er bladset på spærene fra vest, hvor også udstemmede firkantstik ses i nord, streger i syd, stigende fra øst.

Våbenhusets tagværk består af seks spærfag, hvert med bindbjælker, spær (samt yderligere seks spinkle hjælperpær), korte stivere og hanebånd. Et par hanebånd er af eg, resten nåletræ.

Klokkestol. Klokkestolen består af to, i hele tårnets bredde krydsafstivede fag, opstillet ud for glamhullerne i nord og syd med klokken op-
hængt ud for sidstnævnte.

Fig. 15-16. 15. Udsnit af skibets vestgavl set mod øst (s. 4338). 16. Udsnit af skibets tagværk set mod sydøst (s. 4345). Foto Arnold Mikkelsen 2023. — 15. Part of west gable of the nave looking east. 16. Part of the roof structure of the nave looking southeast.

Dendrokronologiske undersøgelser. Fra korets og skibets tagværker er 2023 udtaget i alt 19 boreprøver, hvoraf 15 er dateret. Af korets syv prøver kunne fældningstidspunkterne for tømmeret til seks af disse beregnes til o. 1440, mens syv af skibets 12 prøver kunne dateres og inddeles i to grupper, en ældre med fire spær fra o. 1438 og en yngre med to spær fra o. 1530.⁵⁵

Tagbeklædning. Kor, skib og tårn har blytag, mens våbenhuset er dækket af tagtegl, hvilket har været situationen i hvert fald siden 1700. Våbenhusets tag fornyedes 1967, hvor også skibets blytag blev omstøbt. Tårntaget er senest omlagt 1992, jf. blyplade med initialer på nordsiden, »Stoffregen/ Struer/ 1992«, kortaget 2001, »Michaelsen/ 2001/ Hvidbjerg«.

†*Tagbeklædning.* Fund af munke/nonne-tagtegl i koret 2007 indikerer, at kirken på et tidspunkt havde tegltag.²⁵ Ældst kendte omtale af tagene er fra 1700, hvor bygningen overalt var tækket med bly, våbenhuset dog tegl, og herefter er løbende reparationer registreret.⁵⁶ 1874 blev tårntaget samt taget på skibets nordside omlagt, og ved samme lejlighed blev sugfjælen erstattet af muret gesims.³⁰ Herfra, og fra en reparation af kortaget,

er på loftet opbevaret blyplader med årstallene 1874 og 1942 (fig. 18). Andre plader bærer initialerne »P I/ Gram (..)86(..) [1860'erne?]" samt »A W/ F/ C A/ F« og »N Th/ F/ P I/ Gram/ Weien/ 1874«. Indskrifterne er udskåret i bly og efterfølgende loddet fast på pladerne.

Farveholdning. Murene er udvendig hvidkalkede på nær profilsokkelen, der er blank. Også i det indre er væggene hvidkalkede, mens skibets loft er gråmalet med gul kantbort (Ernst Trier, 1967). Våbenhusets loft er gråmalet.

†*Farveholdning.* Skibets mure var tilsyneladende kalkede inden våbenhusets opførelse, som det ses over loftet på sidstnævnte. Loftet i skibet skulle 1869 'som før' males med limfarve, så pletterne kunne blive dækket.³⁰ Loftet blev 1878 malet 'som i Almind'.³⁰ Endnu var der, før restaureringen 1967, spor af loftsdekoration på det ældre bræddeloft.

Opvarmning. Kirken opvarmes af et oliefyret varmtvandsanlæg, der blev installeret 1967.

†*Opvarmning.* 1881 var der anskaffet en kakkelovn, til hvilken en skærm ønskedes (jf. fig. 20).³⁰ Ovnens var dog for lille, eftersom den allerede 1891 blev kasseret og erstattet med en ny i henhold til bestemmelserne om ovnstørrelse i

Fig. 17. Udsnit af korets tagværk, o. 1440, set mod vest (s. 4345). Foto Arnold Mikelsen 2023. – Part of the roof structure of the chancel, c. 1440, looking west.

Fig. 20. Indre set mod øst, 1917. Foto i NM. – *The interior looking east.*

INVENTAR

Kirkens ældste inventargenstand er som vanligt den romanske døbefont, der er af den på egnen hyppigt forekomne arkadetype; yderligere en $\ddagger$ fontekumme var frem til mindst 1998 opstillet i den forhenværende præstegård, Nørre Stenderupgård. Desuden er dele af fundamentet til kirkens ældste alterbord konstateret 2007 i korgulvet. Fra senmiddelalderen stammer det store korbuekrucifiks, o. 1475/1500, mens klokken er støbt 1588 af Mathias Benninck, Lübeck.

Prædikestolen er af renæssancetype og anskaffet i 1600-tallets første kvartal. En ($\ddagger$)altertavle fra samme tid blev beskadiget under en brand i vinteren 1864-65, men dele af den er integreret i kirkens nuværende altertavle. Alterdisken er anskaffet omkring 1600-tallets midte og udført af Hans Hansen Buch (ca. 1630-87), Kolding, mens en bjælke fra et ($\ddagger$)pulpitur indrettet 1686 nu er opsat på våbenhusvæggen.

Det eneste bevarede inventar fra 1700-tallet er korbuekrucifiksets korstræ, der blev fornyet på denne tid. Pengeblokken er fra o. 1800, alterkalken er udført 1804 af Nicolai Brandt, Horsens, og en salmenummertavle

fra samme århundrede opbevares på loftet. Oblatæskan er lavet 1862 af Niels Christian Carl Ussing, Kolding. Alterbord og altertavle er udført efter branden i koret 1864-65; sidstnævnte i klassicistisk stil, men med genanvendelse af de dele af renæssancetavlen, der ikke gik tabt i branden. Altertavlen stod 13 år uden alterbillede, og først 1877 modtog kirken et nyt maleri forestillende *Bønnen i Getsemane* Have malet af C. S. Schleisner.

Stolestaderne er indrettet 1880, to petroleumsløsekroner blev anskaffet omtrent samtidig, salmenummertavler kom til 1898, mens altersranken og dåbsfadet er fra tiden omkring århundredskiftet. 1932 skænkede Anna Frydendall kirken en syvstages, mens Nanna Lund, født Flensburg, to år senere skænkede nye alterstager til minde om sine forældre. Alterkanden er udført af Holger Kyster 1939. I nyeste tid er altermaleriet udskiftet med et Opstandelsesbillede malet af Mogens Hoff, som også ved kirkens seneste hoveddistandsættelse 2007 udførte malerier af evangelisterne til prædikestolens arkadefelter.

Farvesætning og istandsættelser. Kirken står i en farvesætning fra 2007 af mørkegrønt, gråt og forgyldning, der er afstemt efter Mogens Hoffs alter- og prædikelsmalerier.⁵⁸

Fig. 21. Indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The interior looking east.*

Der kendes kun lidt til kirkens ældre indretninger. Foruden det, som det bevarede inventar fortæller, vides det, at $\ddot{t}$ stolestaderne o. 1620 ønskedes udvidet med en stol til kvinderne i forbindelse med dåbshandlinger. Samme år skulle $\ddot{t}$ alterklædet fornyes. 1768 er det desuden nævnt, at altertavlen rummede et Korsfæstelsesmaleri, der var flankeret af malerier af Moses og Nadveren. Da sidstnævnte motiver udgør et Lov og Nåde-tema, der var meget populært under 1600-tallets lutherske ortodoksi, kan malerierne meget vel være renessancetavlens oprindelige.

Fra 1600-tallets slutning var en væsentlig bekymring for kirken at finde plads til de mange sognefolk. Dette blev løst ved indretning af to $\ddot{t}$ pulpiturer, heraf et fra 1686 (jf. også ovf.). Dette løste imidlertid ikke det grundlæggende problem, og 1734 er det oplyst, at der manglede plads til hele 80 sognefolk. Løsningen blev at indrette stolestader også i koret, hvorved der var overordentlig trangt både om den lille $\ddot{t}$ alterskranke og ved døbefonten i skibet.⁵⁹ 1734 var samtidig året, et nyt $\ddot{t}$ dåbsfad blev anskaffet. Kirken blev istandsat 1788,⁶⁰ men listen over de indkøbte materialer kunne antyde, at projektet kun gjaldt selve bygningen.

1844 var inventaret blevet forskønnet og tilsyneladende nymalet.⁶¹ På denne tid hang korbuekrucifikset endnu på triumfvæggen. Under en brand vinteren 1864–65 blev koret beskadiget, og herefter blev det delvist nyindrettet. Formentlig på dette tidspunkt blev inventarets hovedgenstande malet i egetræsådring.

1925 gennemgik kirken en istandsættelse, der omfattede nymaling med mørkebrunt som bundfarve og brug af forgyldning og forsolvning på altertavle og prædikestol.⁶² 1964–67 udarbejdede arkitekt Jeppesen, Kolding, et projekt for kirkens restaurering,³³ som omfattede nyt orgel, præsterækketavle og bemaling af træinventaret.

Alterbordet (jf. fig. 21) blev anskaffet 1865, efter en brand i koret havde ødelagt det forrige.³⁰ Det er af fyr, 180×83 cm og 105 cm højt. Frontpanelet har tre højrektangulære fyldinger mellem brede, dekorativt tilvirkede rammestykker med en lodret profilstav. Det øvre og nedre rammestykke har småfelter af forskellig form, heriblandt hjerter,

ovaler og romber. Sidepanelerne er udført af lodret stillede brædder. Bordet blev 2007 rykket lidt frem i koret.⁵⁸ Det står i grøn bemaling med fyldinger i sort og lysebrun. Den ældste bemaling af bordet var med mørk farve på rammeværk, malet direkte på træet. Efterfølgende blev bordet malet gråt ved restaureringen 1964–67.³³

†*Alterborde.* Ved en udgravning af korets gulv 2007 blev konstateret talrige små natursten, der formodes at udgøre et ældre alterbords fundament.²⁵ Tre større sten, der lå lidt højere end de øvrige, kan have udgjort det sydøstlige hjørne af alteret. Dette bord blev sandsynligvis erstattet på et tidspunkt efter reformationen, eftersom det må have været et yngre træbord, der gik til i korbranden 1864–65 (jf. ovf.).

†*Alterklæder.* O. 1620 var det nødvendigt at udskifte alterklædet.⁶³ 1856 er det oplyst, at alterklædet ikke nåede ned til gulvet, og man ønskede derfor at udskifte det.³⁰

Altertavle (fig. 22), o. 1865, af fyr med genbrug af sidefelter, vinger samt muligvis søjler fra en renæssancealtertavle af eg, o. 1625/50 (jf. ndf.).⁵⁸ Tavlen omfatter et tredelt storstykke stillet på et højt postament og kronet af en trekantgavl.

Storstykket har et bredt, rektangulært storfelt med profileret ramme, der flankeres af korintiske søjler. Sidefelterne er tilbagetrukne, og i dem er indsat to slanke arkadefelter fra renæssancen med udsmykning i fladsnit. Felterne har kannelerede pilastre med beslagværksornamenterede prydbælter og toskanske kapitæler, mens sviklerne er udfyldt af rankeornamentik og mod arkaden et småspir. Frisepartiet over bueslaget rummer tre småornamenter under en kvartstav med bladværksrelief (mod nord) henholdsvis en bort af hængestykker (mod syd). Entablementet har tandsnit og kvartrund gesims med volutrelief. De to arkadefelter er indsat i en småriflet ramme. Storstykket afsluttes mod siderne af figurløse hermer med svungen underdel prydet af både knopper, rosetter og beslagværksornamentik. De slanke storvinger er prydet af beslagværksornamentik og et spir.

En fodliste med attisk slyngbånd danner overgang til postamentet, der har hammerfylding forkroppet om en trekantbort. I postamentfeltet

er indsat en bladranke, der er bundet på midten, og hvis sider hænger fra kugler. Postamentfremspringene har glatte felter, og postamentvingerne, der oprindeligt har tjent som topvinger i renæssancealtertavlen og nu er monteret liggende, er udskåret i beslagværksornamentik med fuglehooved i profil.

Frisen er brudt, idet den midterste del er trukket svagt tilbage i forhold til fløjenes spidsbuede dekorerede dele. På frisens midterste stykke er etableret et polygont felt med planterankerelief. Herover er en lille trekantgavl, der fremhæver storfeltet i tavlen. Gavlen omfatter et smalfelt med tætstillede halvkugler, og i gavlfeltet er indsat en lille base, der bærer en palmette. Altertavlen er senest restaureret 2007.⁵⁸

Altermalerierne er udført af Mogens Hoff 2003.⁵⁸ I storfeltet ses *Opstandelsen*, der er skildret i lysviolet, blålige og orange toner. Den nøgne Kristus står centralt i billedet med hænderne lidt ud fra siden og ansigtet vendt opad mod den kile af lys, der rammer ham. Bag ham ses døren til gravhulen og en abstrakt englefigur, der har væltet lukkestenen til jorden. I forgrunden viger to romerske soldater skildret i blåtoner fra Kristus, den ene vender ligefrem ryggen til og tager sig til hovedet i en fortabelsesgestikulation. Fløjmalierne viser begge en kvinde skildret i henholdsvis blå (nord) og orange mod en baggrund i samme farve. Den førstnævnte kigger opad, holder venstre hånd foran brystet i en inderlig gestus og tager et skridt frem- og opad. Den orange kvinde i søndre sidefelt står derimod roligt, hendes blik er rettet nedad, og hun gestikulerer i retning af de romerske soldater i storfeltet og gør derved opmærksom på deres fortvivlelse. De to figurer kan opfattes som Matthæusevangeliets to Maria'er (Matt. 28,1), der om morgenen ankom til den tomme grav. Samtidig betoner forskellen mellem deres op- og nedadrettede orientering storfeltmaleriets modsætning mellem Kristi opstandelse og soldaternes gru. Det er imidlertid bemærkelsesværdigt, at den himmelskuende kvinde er givet samme blå kolorit som de rædselsslagne soldater, mens den nedadskuende kvindes orange farve omvendt knytter hende tættere til Kristus og især den englelignende figur. Dette kan måske

Fig. 22. Altertavle, o. 1865 (s. 4350). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Altarpiece, c. 1865.*

opfattes, sådan at de to kvinder samtidig udtrykker den fortabtes stræben efter lyset og omvendt, at også for den troende er synden uundgåelig.

(†) *Altermaleri* (fig. 23), 1877 malet af C. A. Schleisner. En fremstilling af *Bønnen i Getsemane Have*, olie på lærred, 123×92 cm, signeret for nederen til højre: »C. Schleisner 1877.« Jesus er vist i billedets forgrund, vendt i kvartprofil mod højre. Han har langt, glat brunt hår og skæg og er iklædt rød skjorte og blå kappe, der strækkes ud af det knæ, han hviler på, mens det andet ben er bøjet foran ham. Jesus holder hænderne foldet i bøn foran sit bryst og retter sit sørgmodige blik opad. Han er vist helt alene i et natmørkt klippelandsskab med palmer, pinjetræer og ved hans side en aloe vera. Bag Jesus kigger månen frem bag en sky og oplyser Jerusalems huse og templer. Maleriet er senest konserveret 2008.⁶⁴

Altermaleriet blev anskaffet, som følge af at kirkens alterbillede gik til i branden 1864–65.⁶⁵ I første omgang aftalte man med professor Jørgen Roed, at han skulle levere det nye maleri.⁶⁶ Roed havde i de år en del andre altertavlebestillinger, og muligvis derfor formåede han ikke at udføre maleriet til Eltang.⁶⁷ 1876 udtrykte kirken atter ønske om at få anskaffet et 'nyt' alterbillede,³⁰ hvilket Schleisner altså leverede året efter. Schleisner udførte i alt 23 altermalerier i årene 1855–77. Heraf havde næsten halvdelen *Bønnen i Getsemane Have* som sit emne.⁶⁸ Typemæssigt ligger de alle i forlængelse af den tradition, C. W. Eckersberg etablerede med sit altermaleri til Vester Skerninge Kirke fra 1817 (*DK Svendborg* 3173), idet Jesus vises alene i haven, er placeret helt fremme i billedets forgrund og vendt i betragterens retning. I Eltangmaleriet, der blev

Fig. 23. C. S. Schleisner, Bønnen i Getsemane Have, 1877 (s. 4351). Foto Arnold Mikelsen 2023. – C. S. Schleisner, *the Prayer in the Garden of Gethsemane*.

Schleisners sidste altermaleri, afveg han en smule fra det skema, han hidtil havde benyttet, idet han nu skildrede Jesus i en mere dynamisk positur på blot ét knæ, hvor han i de ni forudgående versioner viste ham på begge knæ i en rank positur. Gennem denne forandring minder billedet påfaldende om P. D. Bardenfleths altermaleri i Bogen- se Skt. Nikolaj Kirke fra 1824 (DK Odense 2144), om end dette nok er et tilfælde. I billedets nedre hjørne er endvidere med sort anført signaturen »N. T. Flensburg«, der vel må tilhøre kirkejeeren

på anskaffelsestidspunktet, Niels Thygesen Flens- burg.⁶⁹ Opsat på skibets vestvæg.

Bemaling. Altertavlen står i en staffering fra 2007 udført af konservator Jens Johansen. Grundfarven er flaskegrøn med detaljer i en lidt lysere grøn, gråt, guld og sort. Ved en undersøgelse 2001 blev følgende farvelag konstateret. Ældst var en mørkeblå bundfarve med okkergul akantusdekora- tion, der må være altertavlens oprindelige farve; der er ikke fundet spor af den oprindelige be- maling på de bevarede dele af renæssancetavlen.

Herover lå en lys egetræsådring fra 1883.³⁰ Siden blev stolen, formentlig 1925, malet grå med oxydrød dekoration, før den i 1950'erne fik en staffering i gråtoner med guld.⁷⁰

(†) *Altertavle*, o. 1600/25. En renæssancetavle, hvoraf dele er genbrugt i nuværende altertavle og beskrevet ovenfor. Den er omtalt i 1700-tallets midte som 'renoveret 1650', da Niels Bøgvad var sognepræst, hvilket antyder, at tavlen er ældre.⁷¹ De bevarede deles renæssanceudtryk viser dog, at den næppe er ældre end o. 1600. Tavlen var forsynet med Gyldenstiernevåbenet og initialerne »ESG«, der må henvise til Ebbe Gyldenstierne, lensmand på Koldinghus 1649–51, og altså stamme fra den nævnte renovering 1650.⁷² Den stod 1768 i hvid og grøn bemaling og med *†altermalerier* forestillende i storfeltet en Korsfæstelse, der var flankeret af fløjmalier af Moses og Nadverens Indstiftelse, der etablerer et Lov og Nåde-tema, som især var populært under den lutherske ortodoksi i 1600-tallet. Malerierne gik tabt i branden 1864–65.

Et middelalderligt *sidealter* kan være integreret i prædikestolens ret massive, murede opgang i skibets sydøsthjørne.

Alterkalk (fig. 24), udført 1804 af Nicolai Brandt, Horsens. Kalken er 22 cm høj og har en cirkulær fod, som er drevet stejlt op i et cylindrisk skaft med vulstprydet knop. Bægeret er fladbundet og har næsten rette sider, der er udkraget ved kanten. På bægeret er med skriveskrift indgraveret: »Denne Kalk og Disk, som ved Degneboelighens Ildebrand bleve forbrændt, er paa Kirke Eieren Thomas Flensburgs bekostning omgiordt Aar 1804«. Stemplet to gange med mestermærke under fodpladen.⁷³

† *Alterkalk*, angivelig udført af Hans Hansen Buch 1682 som del af et sæt med den nuværende alterdisk (jf. ndf.).⁷¹ Den blev ifølge indskriften på kirkens nuværende kalk ødelagt i en ildebrand 1804 og sølvet genanvendt i 1804-kalken.

Alterdisk (fig. 24), fremstillet af Hans Hansen Buch (o. 1630–87), Kolding, og ifølge oplysning fra 1700-tallet udført 1682.⁷¹ Den noget flade

Fig. 24. Altersæt, bestående af en disk udført 1682 af Hans Hansen Buch, Kolding, og en kalk udført 1804 af Nicolai Brandt, Horsens (s. 4353). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Altar set, consisting of a paten made in 1682 by Hans Hansen Buch, Kolding, and a chalice made in 1804 by Nicolai Brandt, Horsens.

Fig. 25. Oblatæske, 1862, udført af N. C. C. Ussing, Kolding, samt alterkande fra 1939 udført af Holger Kyster, Kolding (s. 4354). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Wafer box, 1862, by N.C.C. Ussing, Kolding, and altar jug from 1939 made by Holger Kyster, Kolding.*

disk måler 18,8 cm i diameter, og på fanen er indgraveret et hjulkors mellem to stik. Under fanen er den stemplet med Hans Hansen Buchs mestermærke.⁷⁴

Oblatæske (fig. 25), 1862, udført af Niels Christian Carl Ussing, Kolding. En oval æske, 11×7,5 cm og 4,3 cm høj, med glat korpus og låg med en bred kant, hvorpå der med prikskrift er indgraveret »Tilhører Eltang Kirke 1862«. På lågets top er monteret et lille, støbt krucifiks med kraftige trepasender. Under bunden er æsken stemplet med fire sølvmærker.⁷⁵ Den blev istandsat 1986.³⁴

Alterkande (fig. 25), udført af Holger Kyster 1939. Den er 20,5 cm høj og har en cirkulær fod, hvorpå der med kursiv er indgraveret: »Skænket Eltang Kirke af Martin Thomsen Anno 1939 Toldvagtimester i Kolding«. Korpus med kraftig hældetud og hank med knæk forneden. På korpus er indgraveret et kors med trepasender. Låget er fladkuppet med en cirkulær medaljon og gæk. Under bunden er kanden stemplet med mestermærke, Københavns bymærke (lødighedsstempel) for 1939 og guardejnmærke for Johannes Siggaard.

Alterstager (fig. 26), skænket 1934 af Johanne Marie ('Nanna') Lund, f. Flensburg, til minde

om hendes forældre.³³ De 47 cm høje stager er af renæssancetype med kraftig, profileret fod og balusterskaft med fire led, herunder et fladtrykt kugleled, et skarpt led og et vaseled under de lave lyseskåle med udkraget kant. På foden er med skriveskrift indgraveret: »Til Minde om N(iels) Th(ygesen) Flensburg og Hustru Louise Flensburg f. Harboe 1934«. ⁷⁶

(†) *Alterstager*, 1800-tallet, af messing. Et par 50 cm høje stager med bred, cirkulær fod, snoet skaft med skarpt midtled og flad lyseskål. Henstillet på loftet.

Syvstage (fig. 27), 1932. En 48,5 cm høj stage med cirkulær fod, hvorpå der med skriveskrift er indgraveret »Skænket Eltang Kirke af Anna Frydendall 1932«. Opstillet på alterbordet.

† *Messehagler*. 1669 ejede kirken en ny messehagel af brunt fløj. ¹¹ 1901 ønskede man en messehagel 'som den i Almind eller Viuf'. ³¹

Alterskranke (jf. fig. 21), o. 1864. Den er halvcirkulær og har tætstillede balustre med vaseled og kubiske base- og kapitæled. Håndlisten er høj med indre hylde til særkalke. Skranken afsluttes af lave mæglere og står på enkle fødder, der løfter

Fig. 26. Alterstager, skænket 1934 af Nanna Lund, f. Flensburg (s. 4354). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Altar candlesticks, donated in 1934 by Nanna Lund, b. Flensburg.*

Fig. 27. Syvstage, skænket 1932 af Anna Frydendall (s. 4354). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Seven-branched candelabra, donated in 1932 by Anna Frydendall.*

knæfaldet ca. 15 cm over gulvet og derved giver det et let udseende. Skranken står med lysegrå balustre, mørkegrå håndliste og detaljer i guld. Knæfaldet er polstret med blommefarvet uld. Skranken er i udformning ganske lig Harte Kirkes fra o. 1863 (s. 4264).

†*Alterskranke*. 1834 var det nødvendigt at forstørre alterskranken,³⁰ men atter 1856 blev det beklaget, at der kun var plads til 10–11 personer, og at skranken ikke kunne udvides uden at fjerne de stolestader, der var opstillet i koret.³⁰

Døbefont (fig. 28), romansk af to stykker rødlig granit. Fonten er 84 cm høj og har en kvadratisk fod, hvis øvre del er svagt karnisformet. På såvel den nedre, lodrette som på den øvre, karnisformede del er foden prydet af to vandrette linjer. Kummen er hugget i et med en kraftig vulst, der formidler overgangen til foden, men som mod vest er bredere end denne. Selve kummen er 68 cm i diameter, fladbundet og med let konvekse sider prydet af enkle, forsænkede arkader og mod overkanten en indhugget bort med X-motiv. Fonten er af arkadetyper, den dominerende type på egnen samt i Sønderjylland. I kraft af fodens karnisform samt den meget enkle udformning

af arkaderne som nærmest blot fordybede felter i kummen har den dog ingen indlysende parallel indend for denne gruppe.⁷⁷ Den stod frem til 1856 'lige ved alteret' og skulle da flyttes ned under triumfbuen.³⁰

†*Døbefont*, romansk granitfont. En bægerformet kumme med glatte sider og en vulst mod den nu forsvundne fod; overkanten er ødelagt. Kummen stod i hvert fald indtil 1998 på den forhenværende præstegård Nørre Stenderupgård (Nørre Stenderupvej 31).⁷⁸ Da både Eltang og anneksskirken i Sdr. Vilstrup endnu har deres romanske døbefonte, er det ikke indlysende, at også denne kumme skulle stamme fra en af de to kirker.

Dåbsfad (fig. 29), o. 1900, af messing, 58 cm i diameter. Fadet har en fladkuplet bund og fane drevet i et akkolademotiv ('tuborgklamme') med knopper omkring. Et †*dåbsfad* blev anskaffet 1734 til en værdi af fem mark.⁷⁹

Dåbskande (fig. 30), muligvis anskaffet 1870,³⁰ 25 cm høj. Korpus er konisk og drevet med buklerner forneden og på fronten et relief af Spejderne

Fig. 28. Romansk arkadefont (s. 4355). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Romanesque arcaded font.*

Fig. 29. Dåbsfad, o. 1900 (s. 4355). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Baptismal dish, c. 1900.

i Kanaans Land med indskriften: »IV Mose bog 13 cap.« Under bunden er kanden lidt utydeligt stemplet »Marcusen[?]/ Vejle«. En tilsvarende kande er i annekskirken i Sdr. Vilstrup. Motivet med spejderne kendes fra ældre dåbsfade (jf. f.eks. *DK Århus* 3896 og *DK Ribe* 2861).

Fig. 30. Dåbskande, o. 1872(?) (s. 4355). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Baptismal jug, c. 1872(?).

Korbuekrucifiks (fig. 31), o. 1475/1500. Kristusfiguren er 170 cm høj og hænger udspændt i strakte, men let skrånende arme. Fingrene krummer om naglerne, dog er højre hånds fingre knækket af. Hovedet duver let mod højre skulder med ansigtet indrammet af de kraftige, lange lokker, det store skæg og den store, flettede tornekrone. Øjnene er lukkede, og munden synes svagt åbnet. Den udmagrede krop er skildret med synlige ribben, og brystkassen aftegner sig markant over den slanke mave med antydning af muskulatur. Om livet er bundet et smalt lændeklæde med snip ved højre side; benene hænger omtrent parallelt, men med højre fod lagt over venstre, og de to fødder er fæstnet med samme nagle. Korset er fra 1700-tallet⁸⁰ og udført af fyr, 218×185 cm. Det er enkelt udformet med kun en smal profilkant. Eftersom denne ikke går om korsenderne, er det muligt, at de er blevet forkortet.

Kristus står i en meget lys karnation med mørkebrunt hår og skæg samt grøn tornekrone. Blodet løber fra sårene og med stænk på brystet; korset står i mørkebrunt. Opsat på skibets nordvæg. I sin type og udformning ligger det nær den såkaldte 'Herslevmester' (jf. Vejlby og Taulov kirker, s. 3582 og 3770), men afviger fra dennes arbejder ved ikke at have de samme karakteristiske høje kindben, og ikke mindst ved at Herslevmesterens tornekroner er udført som stiliseret fletværk, mens Eltangkronen har tydelig karakter af flettede tjørnegrene.

Der er konstateret spor af ældre farvelag på figuren.⁸¹ Hvoraf der om det ældste kun med sikkerhed er konstateret guld på lændeklædet. Dette blev efterfølgende malet mørkeblåt. Den ældste, kendte bemaling af korset er et lag af cinnoberrødt, der sikkert stammer fra korsets fornyelse i 1700-tallet. Efterfølgende blev det malet grønt.

1844 hang korset endnu på sin oprindelige plads foran triumfbuen, og da det derved hæmmede udsynet til altertavlen, ønskede synet det fjernet.⁶¹ Året efter hang det »vanzirende Krucifiks« dog endnu på sin plads. Nu er krucifikset opsat på skibets nordvæg.

Prædikestol (fig. 34), o. 1600/25, med kurv i fire arkadefag, underbaldakin, bæresøjle og lydhimmel. Kurvens fag er adskilt af søjler på stumpt knækkede hjørnefremspring. Arkadernes pilastre

Fig. 31. Korbuekrucifiks, o. 1475/1500 (s. 4357). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Rood*, c. 1475/1500.

har profilkapitæler og karnistænder (fig. 32–33). Både pilastre og bueslaget er prydet af skællagt ornamentik, som på buen inddeles i fire sektioner af fremspringende rosetter. Bueslaget kantes på indersiden af rundbuefrise, og i sviklerne er reliefmedaljoner med roset. Fagene adskilles af hjørnefremspring med kraftige, kannelerede søjler med glatte prydbælter og æggstavkapitæler; søjlerne har ikke entasis, men smalner i stedet blot til nedefra og op. Postamentet er højt med en markant, profileret fodliste. Postamentfelterne er glatte, og de fremspringende hjørner har knækket forkant og er prydet af en rektangulær fyldning; siderne er helt glatte. Under de fremspringende hjørner er hængeskugler med spids

knop. Frisen er smal, og dens felter rummer profilerede fyldinger, mens fremspringene er glatte og knækkede som postamentets. Over frisen er et karnistandsnit under en gesims. Underbaldakinen har fladbuede sider og bøjler med skælornament. Baldakinen hviler på en firkantet bærestolpe, der er dannet af paneler, som må antages at indkapsle den egentlige, moderne bærekonstruktion.

Den sekskantede *lydhimmel* er samtidig og har glat, fortløbende frise indrammet af fremspringende profiler og kronet af en gesims med karnistandsnit (med nedadvendte pyramidebosser). Himlen afsluttes af trekantgavle over hvert enkelt fag. Loftet er inddelt i syv felter af kraftige profilister, og i centrum er en stor, udskåret roset.

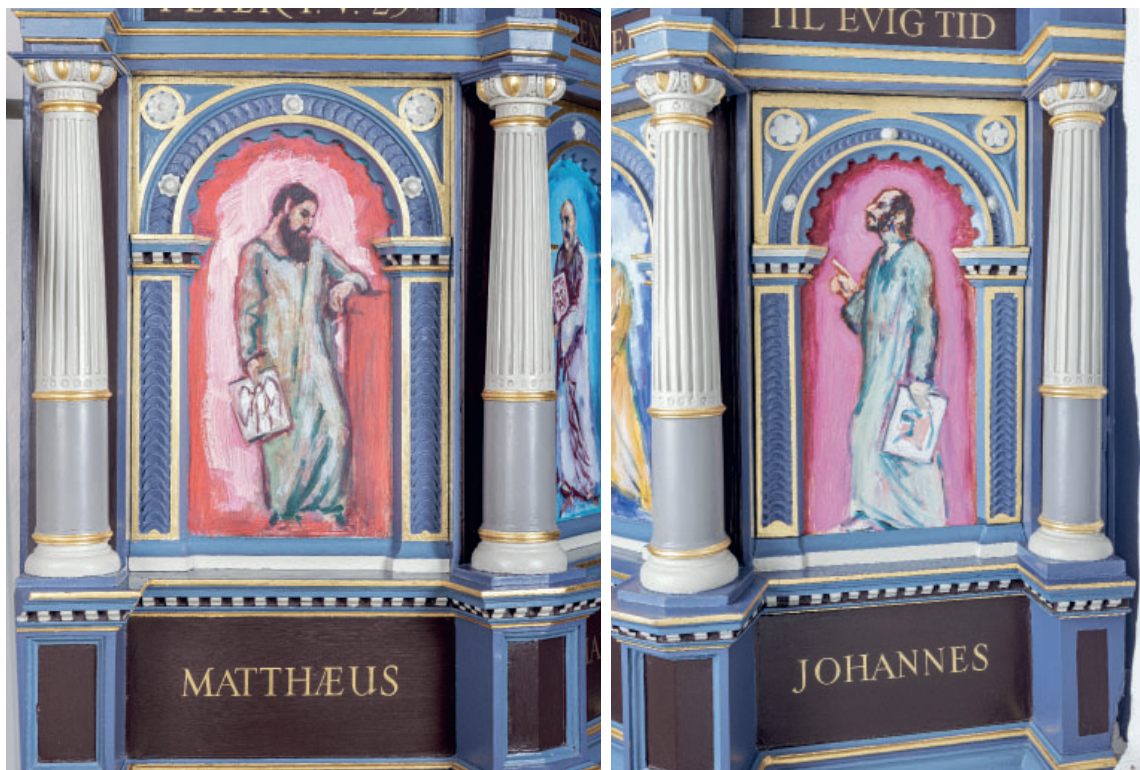

Fig. 32–33. 32. Prædikestolens første fag. Maleri forestillende Matthæus udført af Mogens Hoff 2007 (s. 4358). 33. Prædikestolens fjerde fag med Mogens Hoff's skildring af Johannes, 2007 (s. 4358). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – 32. The first section of the pulpit. Painting depicting Matthew by Mogens Hoff, 2007. 33. The fourth section of the pulpit with Mogens Hoff's depiction of John, 2007.

Den brede opgang følger triumfvæggen og er muret, formentlig over et middelalderligt sidealter (jf. ovf.), og trinene er belagt med gule teglsten. 1856 fandt man den murede trappe 'alt for plump' og ville erstatte den med en trætrappe med 12(!) trin.³⁰

Stolen og lydhimlen står i en overvejende blå staffing fra 2007 med søjler i gråtoner og detaljer i lysegrå. I arkadefelterne har Mogens Hoff samme år malet fremstillinger af evangelisterne, identificeret ved konturtegnede symbolvæsener på deres bøger og ved navne på postamentfelterne. Fra venstre ses: A) »Matthæus« (fig. 32), der har kort, mørkt hår og langt skæg og er iklædt en hvidlig, lang kjortel. Han læner sig op ad en skrivepult og støtter venstre albue på den. Med højre hånd holder han sit evangelium. Baggrunden er holdt i rødlige toner. B) (Fig. 34) »Markus« er halvs kaldet, måske med kort overskæg og iklædt en lysviolet,

lang kappe. Han er vendt mod Matthæus (venstre) og holder med begge hænder om sit evangelium. Baggrunden er blå og lysner til lyseblå om evangelisten. C) (Fig. 34) Lukas har kort hår, er glatraget og iklædt en lang, orange kjortel. Han drejer ansigtet opad mod venstre, imens han med højre hånd er ved at nedfælde sit evangelium. Baggrunden er udført i mørkere blå toner, der graduerer til hvidligt nær Lukas. D) (Fig. 33) Johannes er halvs kaldet med kort, mørkt hår, der vokser sammen med det korte skæg. Han er iklædt hvidlig kappe og er skildret i trekvartprofil med sit evangelium i venstre hånd, idet han kigger opad og peger frem foran sig.⁸² Baggrunden er violet.

Stolens frise- og postamentfelter har indskrifter i guldversaler på sort bund, der er føjet til under kirkens istandsættelse 2007.⁵⁸ I postamentfelterne er anført evangelisternes navne (jf. ovf.), mens der hen over frisefelterne læses »Peter 1. v. 25/ Herrens

Fig. 34. Prædikestol, 1600/25(s. 4356). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Pulpit, 1600/25.*

ord/ forbliver/ til evig tid«. På lydhiemlens frise læses tilsvarende: »Salige er de/ som hører/ Guds ord/ og bevarer det« (Luk 11,28). Stolen stod 1768 med billeder af de fire evangelister.⁸³ Disse har formentlig været oprindelige, idet stolens ældste farvelag ved en undersøgelse af det nordligste arkadefag har vist sig at være en skildring af Matthæus. Samme felt blev senere malet mørkeblåt med okkergul akantusdekoration. O. 1880, da de ny stole blev indrettet, fik også prædikestolen en lys egetræsådring. Denne blev erstattet 1925 af en bemaling med mørkebrun bundfarve, inden feltet endelig i 1964-67 fik en staffering i gråtoner med guldstaffering.⁸⁴ 1834 var det nødvendigt at tilføje eller forstærke stolen med 'en støtte under'.³⁰

Prædikestolen er ifølge oplysninger i *Danske Atlas* (1769) udført, da Caspar Markdanner var lensmand på Koldinghus (1585-1617),⁷¹ hvilket stemmer godt overens med, at den stilistisk set hører til en lille gruppe af prædikestole fra Vejle Amt, der er udført o. 1610'erne. Således forekommer træk som den skællagte dekoration af pilastre, de karnisformede tandsnit, hvis forreste del udgør et bosseformet hængestykke, og de kraftige profiler samt den voluminøse roset under lydhiemlens loft i flæng på prædikestolene fra Højen (o. 1610, s. 3298), Ødsted (o. 1600, s. 3402), Smidstrup (o. 1600-25, s. 4054) og Bramdrup (1618, s. 4311).

Stolestader (jf. fig. 21), 1880.³⁰ De har 110 cm høje, slanke gavle prydet af to højrektangulære profilfyldinger, der i sædets højde adskilles af en medaljon. Gavlen krones af en høj, glat frise under en bred gesims med lavt, bosseformet topstykke, i hvis centrum er monteret petroleumslamper af messing. Til gavlen slutter sig et dekorativt svung, udsavet armlæn med volut og herunder et balusterudsavet stoleben. Selve sædet er bredt med rundende kant, ryglænet omfatter to tværektangulære profilfyldinger adskilt af en central smalfyldning. På ryglænets bagside er en boghylde med svungne ender. Mod indgangen til skibet er etableret et frontpanel i den søndre stoleblok, der muligvis er udført af materiale fra det 1900 nedtagne pulpitur (s.d.). Panelet består af to dele, så det nu omfatter fem rektangulære fag udsmykket med en lille, central knop og adskilt af et enkelt rammeværk, hvis frise rummer fire smalfelter

med rundbueender adskilt af et lille rombemotiv. Stoleværket står med mørkegrønne gavle, der har blå fyldinger og detaljer i guld. Sædet er ligeledes mørkegrønt, mens ryglænet er gråt. Der er opstillet 11 stole langs skibets søndre side og 13 mod nord, mens to ekstra stole står løst i tårnrummet.

Stolene er udført med forlæg i Vejlbys Kirkes stole fra 1873 (s. 3586).³⁰ Eltangstolene afviger kun fra Vejlbys i kraft af det mere intrikat svungne endestykke ved gavlen. Også stolene i Bramdrup Kirke fra 1885 er af denne type (s. 4312).

Ved en undersøgelse 2001 blev det konstateret, at det ældste farvelag var en staffering med mørke profiler og fyldinger svarende til det, der blev fundet på alterbordet.⁷⁰ Herover lå en grå farve, atter som på alterbordet, og så den egetræsådring,

Fig. 35. Pengeblok, o. 1800 (s. 4361). Foto Arnold Mikelsen 2023. – Money box, c. 1800.

Fig. 36. Hængestykke fra (†)pulpitur, 1686 (s. 4361). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Inscription from (†)gallery, 1686.*

inventaret stod i frem til 1925. Efterfølgende blev panelet malet ensfarvet rødbrunt 1925, og ved restaureringen 1964–67 blev det malet gråt.³³

†*Stolestader*. O. 1620 var der brug for yderligere en 'kvindestol' til brug under dåbshandlinger.⁶³ 1669–70 betales en snedker for at arbejde på stolene, hvilket formentlig skal opfattes som indretning af yderligere stolestader, idet kirkens inventar det år omfattede 48 fyrretræsplanker og 12 egelægter, der skulle bruges til 'rækker i stolene'.¹¹ En stolestadebog fra 1713 oplyser, at der var 18 stole i den søndre blok, hvoraf blot syv var øst for kirkedøren og stolene 12 til 18 i tårnrummet.⁴³ Langs nordvæggen var seks rækker karlestole, og yderligere ni stole i tårnrummet, ligesom der var ti bænke på det gamle pulpitur og yderligere opført et pulpitur langs skibets nordvæg. Selvom der altså var stole i både skib og på to pulpiture, manglede der ifølge sognepræsten 1734 stolestader til ikke færre end 80 kirkegængere.⁷⁹ Løsningen ser ud til at have været, at der også indrettedes stole i koret; sådanne er omtalt 1856,³⁰ men blev fjernet 1859.³⁰

Løse stole. 15 gråmalede 'Folkestole' (Børge Mogensen, model J39) med fletsæde er opstillet i koret, tårnrummet og våbenhuset.

(†)*Servante*, o. 1900, af brunmalet blik, 34 cm i diameter og 84 cm høj. Stillet på loftet.

Pengeblok (fig. 35), o. 1800, en udhulet egeblok, 104×22,5×19 cm. Blokkens nedre del har affasede hjørner, mens den øvre, udhulede del har

en rektangulær låge på fronten. Denne er sikret med hængslede jernbånd, der har overfaldsbeslag til hængelåse. Blokkens sider og overdel er yderligere jernbeslåede. Foroven er fæstnet et højt, ovalt møntindkast. Blokken står mørklakeret med gråmalet jern. Opstillet i skibet ved kirkedøren.

En †*klingpung* med sølvklokke (vægt 1¾ lod) blev købt 1805 fra kirkesalen på Kolding Hospital (jf. s. 919).

(†)*Pulpitur*, (fig. 36), 1686. Af et ældre karlepulpitur er bevaret frontens hængestykke, udført af to fyrreplanker, der tilsammen måler 28×428 cm. Det er udsmykket med fem smalle fyldinger med rundbuede ender. I fyldingens centrum er monteret en knop, hvoraf to dog er forsvundet, ligesom rammestykket mellem to af fyldingerne er borte, og et andet delvist er afbrækket. Under fyldingerne er en karvskåret indskrift i forsænkede versaler: »Anno 1686 udi hæderlig mands her Peder Clavsøns, Emmerlefs, tid er dette pvepitvr af ny opsæt oc da var Hans Bertelson i Eltang oc Iens Iepsøn i Lilballe kirkens verger«. Underkanten har bølgeudsavning. Hængestykket står i en gullig egetræsådring med mørkådrede fyldinger og indskrift i okkergult. Hvor de to knopper og rammestykket mangler, ses det, at fyldingerne forhen var lyseblå. Pulpituret var opsat langs skibets nordvæg, hvilket fremgår af en oplysning 1713, at forreste stol i nordsiden, det vil sige i skibets nordøstende, var blevet forkortet for at gøre plads til en trappe op til pulpituret.⁴³ Siden

Fig. 38. Kirkeskib, o. 1950 (s. 4363). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Votive ship, c. 1950.*

blev opgangen etableret på nordsiden af kirken (s. 4342 og fig. 7).⁸⁵

1899 indvilgede kirkeejer A. W. Flensburg i at lade det nedtage, såfremt han ikke senere hen blev

pålagt at opføre det igen eller at udvide kirken.²¹ Året efter blev pulpituret nedtaget, da indvielsen af Nørre Bjert Kirke havde reduceret behovet for stoleplads i Eltang.³¹ De bevarede dele er nu opsat på våbenhusets østvæg.

†*Pulpitur*. I stolestadebogen for 1713 er foruden ovennævnte 'gamle pulpitur' også omtalt et nyt, der ifølge senere beskrivelser var føjet vinkelret til det gamle og altså har strakt sig tværs over skibet i dets vestende. Sammenbygningen forklarer, hvorfor kilderne ofte blot omtaler 'pulpituret' i ental.⁸⁶ Her var indrettet fire bænkerækker mod syd og seks mod nord.⁸⁷ 1755 var to fyldinger og et stykke ramme på et af kirkens to pulpiturer (se ovf.) faldet ud.⁷⁹ På dette tidspunkt var opgangen

Fig. 37. Indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The interior looking west.*

til pulpituret, der først var etableret gennem syd-muren (s. 4342), flyttet til våbenhuset.⁸⁶ Pulpituret blev nedtaget senest 1900.

Orgel (fig. 37) 2003, med 12 stemmer, 2 manualer og pedal. Bygget af Bygget af P. G. Andersen & Bruhn Orgelbyggeri, Rødekro. Disposition: Hovedværk: Quintatøn 16', Principal 8', Bordun 8', Oktav 4', Rørføjte 4', Mixtur/Cornet. Positiv: Principal 8' (fra c), Rørføjte 8', Copula 4', Nasat $2\frac{2}{3}'$, Principal 2'. Tremulant. Pedal: Subbas 16'. Manualomfang: C-g³; Pedalomfang C-f¹. Koblinger: I+II, II+I, P+I, P+II. Registertrækket for Mixtur/Cornet har to indstillinger, hvorved de to registerfunktioner kan aktiveres. Opstillet i tårnrummet med østvendt facade og spillebord.

†*Orgler*. 1) O. 1914, med fire stemmer, oktavkobling og svelle, bygget af Horsens Orgelbyggeri v. M. Sørensen. Facade og orgelhus blev genanvendt i †orgel nr. 2.

2) O. 1942 bygget af ukendt mester til anden lokation. 1968 opstillet bag facade og i orgelhus fra †orgel nr. 1 af J.A. Zachariasen. Disposition 1968: Bordune 16', Principale 8', Bordone 8', Oktav 4', Rørføjte 4'. Oktavkobling. Pneumatisk aktion. Placeret på gulv i tårnrummet med østvendt facade og spillebord mod syd.⁸⁸

Dørføj, udvendig. En dobbeltføj af fire lodrette brædder med kraftige, gaffelformede beslag og ældre dørgreb. Sortmalet udvendig og brunlakeret indvendig. I våbenhusdøren.

Lysekroner. 1) (Fig. 39), o. 1880, en petroleums-lampe ombygget til elektricitet. Dens korpus er udført som en stor vase prydet af bruskværk i gennembrudt arbejde. Under denne er et hængestykke udformet som et greb, og fra siderne udgår to svungne arme, hvis udformning er inspireret af 1500-tallets groteskeornamentik. Armene leder op til den ottekantede skærm udført af hvidt glas. Dens kant prydes af en smal perlebort mellem en topliste af småpalmetter og hængestykker forment som pile, hvoraf hver fjerde er af glas. Lysekronen er samlet af de bedste dele af to ens lysekroner og restaureret o. 2000.⁸¹ Kronen er nu ophængt i våbenhuset, mens de resterende dele opbevares på loftet.

2-3) O. 1950. To moderne kroner med hver ti arme, der er formet som store s-slyng, der slutter i en volut. På volutternes toppunkt er monteret

Fig. 39. Lysekrone nr. 1, o. 1880 (s. 4363). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Chandelier no. 1, 1880*.

de rosetformede lydeskåle. Armene er monteret i det store kugleled og omkranser dette. Foroven og -neden på skaftet er mindre kugleled. Kronerne er opsat i skibet.

Lampetter, o. 2000. I koret og tårnrummet er opsat i alt seks lampetter med tre blus (Vilhelmsen, Marxen & Bech-Jensen, model 'Gren').

Kirkeskib (fig. 38), o. 1950. En ca. 130 cm lang og 63 cm høj model af den femmastede bark »København« (bygget 1921 som skoleskib for Østasiatisk Kompagni og forlist 1928-29). Det har sortmalet skrog med hvid stribe og er rødt under vandlinjen. På agterspejlet er navnet anført under to Dannebrogssflag. Ophængt over skibets midtergang.

To *salmenummertavler* (jf. fig. 21), 1898,³¹ til hængenumre i to rækker, 126×59 cm. Tavlerne er indrammet af en simpel ramme og midtdelt i fire felter. Over tavlen er en trekantgavl med tandsnit. Tavlen står med grå ramme og koksgråt felt, hvorpå der foroven er anført »Daab« og forneden

Fig. 40. Klokke, støbt af Mathias Benninck 1558 (s. 4364). Foto Arnold Mikelsen 2023. – Bell, cast by Mathias Benninck, 1558.

»Nadver« med guldversaler. Opsat på henholdsvis triumfvæggens nordre del og på skibets sydvæg.

(†) *Salmenummertavler*, 1800-tallet. En tavle, 142×77 cm, til hængenumre, der er inddelt i 12 separate felter, tre under overskriften »Før Prædiken« og ni »Efter Prædiken«. Hensat på loftet.

Præsterækketavle (jf. fig. 37), 1967,³³ ca. 300×100 cm. En stor tavle med trekantgavl indrammet af en smal profilliste. Navnene er anført med grå versaler på sort bund under overskriften: »Series Pastorum«. Tavlen er opsat på væggen mod tårnrummet i skibets sydvesthjørne.

† *Ligbåre*, anskaffet 1669 for 2 rigsdaler.¹⁶

Klokke (fig. 40), støbt af Mathias Benninck 1588; 72 cm i diameter. Øverst på klokkehalsen

løber en frise med et groteskerelief af blandt andet keruber og englehermer flankerende vaser. Herunder er en versalindskrift indrammet af tredobbelte profillister, der indledes med sognepræst hr. Bertel Winthersens og kirkeværger Bertel Hansen og Niels Tuesens initialer:⁸⁹ »HBWBHNT Mattias Benninck me fecit anno domini 1558 si deus pro nobis quis contra nos« (Matthias Benninck skabte mig i det Herrens år 1558. Hvis Gud er med os, hvem kan da være mod os). Klokkelegemet er glat og slagringen indrammet af profillister. Ophængt i tårnets klokkestokværk ved vestre glamhul i en nyere slyngbom, der o. 1938 er omdannet til vuggebom ved tilføjelse af nye stålaksler. I tårnets klokkestokværk.

GRAVMINDER

Kirkens antikvariske gravminder omfatter to gravsten fra henholdsvis 1600-tallet og o. 1771, der nu er opstillet i våbenhuset, samt et stort antal kirkegårdsmonumenter fra 1800-tallet, herunder hele otte støbejernskors, hvoraf det ældste er fra 1828.

Gravsten. 1) (Fig. 41), o. 1652, over Christen Iørgensøn Bvl (Christen Jørgensen Bul), †6. aug. 1652 i Liidballe, og hustru Bertte [Ha]ns daater, †<17. jan. 1657>.

Grå kalksten, 197×116 cm. Skriftsten med personalia i et stort, centralt felt, hugget med

Fig. 41. Gravsten nr. 1, o. 1652, over Christen Jørgensen og Berte Hansdatter (s. 4365). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Gravestone no. 1, c. 1652, for Christen Jørgensen and Berte Hansdatter.*

Fig. 42. Gravsten nr. 2, 1771, over Jørgen Hansen Seidelin og Clara Eleonora Christiansdatter Gybjerg (s. 4365). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Gravestone no. 2, c. 1771, for Jørgen Hansen Seidelin and Clara Eleonora Christiansdatter Gybjerg.*

forsænkede reliefversaler; noget forslidt langs stens midte, og enkelte bogstaver er nu tegnet op med blyant. Over skriffeltet er et rektangulært topfelt med Jesusmonogram. I stenens hjørner er medaljoner med evangelistsymbolerne identificeret med indhuggede versaler (som randskrift); foroven »S. Mattevs« og »S. Marcvs«, forneden »S. Lvcas« og »S. Iohannes«. Mellem de nedre medaljoner er to skjolde, det ene med bomærke og »CI«, det andet med »BH« og et Jesusmonogram. I våbenhuset.

2) (Fig. 42), o. 1771, over sognepræst Jørgen Hansen Seidelin, (*marts 1698), præst i Eltang og Sdr. Vilstrup fra 31. jan. 1727, (†15. maj 1782), og hustruen (Clara Eleonore Gyberg, *o. 1701), †17. jan. 1771.

Fig. 43. Kårde, måske fra 1600-tallet (s. 4366). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Rapier, perhaps from the 1600s.*

Kalksten, 203×137 cm, der er revnet i to fra midt på venstre side til højre del af underkanten. Skriftsten med personalia i indhugget kursiv, der er mestendels bortslidt midt på stenen og følgelig kun delvist læselig. Langs stenens rand er en riffelbort og to parallelle linjer, der etablerer en ramme om indskriften. Opstillet i våbenhuset.

Gravudstyr (fig. 43), 1600-tallet, bestående af en 106 cm lang kårde med renæssanceornamentik på parerstang og knop samt to sporer, opsat i en montre i våbenhuset. Det vides ikke, hvem genstandene har tilhørt; de blev konserveret 1994.⁸¹

Kirkegårdsmonumenter. 1) (Fig. 44), 1830, over sognepræst og kirkeejer Thomas Flensborg, *20. juli 1750 i Horsens, †1. apr. 1830 i Nr. Stenderup.

Stele af sandsten, 215 cm høj, med indsat marmortavle, 70×43 cm, hvorpå personalia er anført i reliefversaler (delvist opmalet med sort). Under tavlen er en rundbuet niche, hvori er monteret et

Fig. 44. Kirkegårdsmonument nr. 1, 1830, over sognepræst og kirkeejer Thomas Flensborg (s. 4366). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Churchyard monument no. 1, 1830, for parish priest and church owner Thomas Flensborg.*

Fig. 45. Kirkegårdsmonument nr. 2, 1833, over Knud Peter Lind (s. 4367). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Churchyard monument no. 2, 1833, for Knud Peter Lind.

marmorrelief af en lampe. Entablementet omfatter en bred frise og en lav trekantgavl; på disse er monteret marmorrelieffer af henholdsvis et håndtryk og en sommerfugl. Stelen hviler på en lidt bredere sokkel med to små marmorrosetter monteret ved de øvre hjørner. Opstillet i kirkegårdens nordøstre hjørne.

2) (Fig. 45), 1833, over Knud Peter Lind, *9. aug. 1769 i Aarhus, †6. juli 1833 i Eltang.

Stele af sandsten, 145 cm høj, der krones af en trekantgavl med akroterier og hviler på en bred base. Personalia er anført på en marmortavle, 56×42 cm, med indhugget kursiv optrukket med sort. Under tavlen er en rundbuet niche. Stelen er placeret nær kirkegårdens nordre dige.

3) O. 1840, formentlig over sognepræst Ulrik Christian Boesen, *7. dec. 1769 i Rynkeby, †23. nov. 1840 i Eltang.

Fig. 46. Kirkegårdsmonumenter i lapidariet. Nr. 4 (tv.), 1841, over Johan Wilhelm Nielsen (s. 4368) samt nr. 10 (th.), 1856, over Gunder Marie Hansen (s. 4369). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Churchyard monuments in the lapidarium. No. 4 (left), 1841, for Johan Wilhelm Nielsen and no. 10 (right), 1856, for Gunder Marie Hansen.

Fig. 47. Kirkegårdsmonument nr. 5, 1846, over pastor emeritus Andreas Rosenvold. (s. 4368). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Churchyard monument no. 7, 1846, for pastor emeritus Andreas Rosenvold.

Sandsten, 93×63 cm. Den stærkt forvitrede sten er en pendant til Marie Christine Boesen Schjotts (nr. 6) og ligger ved dennes side. Den må folgelig formodes at være lagt over hendes ægtefælle.⁹⁰

4) (Jf. fig. 46), 1841, over Iohan Wilhelm Nielsen, *30. marts 1793 i Håstrup, †27. sept. 1841 i Nørre Bjert.

Støbejernskors, 115 cm højt, med trepasender og personalia i kursiveret relief. På korsstammens øvre ende er et relief af et anker.⁹¹

5) (Fig. 47), 1846, over pastor emeritus Andreas Rosenvold, †19. april 1846 i Nørre Bjert.

Støbejernskors, 118 cm højt, med bøjlekrone-lignende ender. Korsarmenes profil tegner langstrakte ovaler, hvori der er blomsterrankerelieffer. Ovalerne gennemskærer korsskæringens medal-

jon med roset, fra hvilken der endvidere udgår korsblomster i skæringens hjørner. Personalia er anført med reliefversaler på en tavle ved korsets fod. Placeret nær kirkegårdens nordre dige. Korset er af sønderjysk oprindelse, og typen kendes også fra Augustenborg Kirke.⁹²

6) (Fig. 48), 1849, over Marie Christine Boesen Schjott, * 7. juni 1776, †15. jan. 1849.

Liggesten af sandsten, 93×62 cm, med personalia i indhuggede versaler i et forsænket felt, hvis ramme er kraftig og har affasede hjørner. Placeret nær kirkegårdens nordre dige.

7) (Jf. fig. 49), o. 1850(?), over gårdejer Niels Iørgensen (Jørgensen), †(19. marts)⁹³ 1828 i Nørre Bjert.

Støbejernskors, 114 cm højt, med korsender formet som rundbuede kløverblade og bladværk om korsskæringen. Personalia er anført i kursiveret relief. Korset er af samme type som sønnens,

Fig. 48. Kirkegårdsmonument nr. 6, 1849, over Marie Christine Boesen Schjott (s. 4368). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Churchyard monument no. 6, 1849, for Marie Christine Boesen Schjott.

Fig. 49. Kirkegårdsmonumenter i lapidariet. Nr. 7 (th.), o. 1850(?), over Niels Jørgensen (s. 4368) samt nr. 8 (tv.), 1851, over Hans Nielsen (s. 4369). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Churchyard monuments in the lapidarium. No. 7 (right), 1850(?), for Niels Jørgensen and no. 8 (left), 1851, for Hans Nielsen.

nr. 8, og synes at være omtrent samtidig med dette; i så fald må det formodes at have erstattet et ældre monument. Placeret i lapidariet.

8) (Jf. fig. 49), 1851, over ungkarl Hans Nielsen, *4. aug. 1823 i Nørre Bjert, †12. nov. 1844 samme sted.⁹⁴ Et 114 cm højt støbejernskors svarende til farens, nr. 7. Placeret i lapidariet.

9) (Fig. 50), 1852, over Gunder Maria Mikkelsen, *10. maj 1819 i Nørre Bjert, †31. marts 1852 samme sted.

Sandsten, 154 cm høj. Et rektangulært monument kronet af et højt, slankt kors og stillet på en base med rundbuet niche og marmorrelief, i alt 159×64 cm. Personalía er hugget med kursiv i en indsat marmortavle. Monumentet krones af et højt, slankt kors. Placeret vest for kirken.

10) (Jf. fig. 46), 1856, over Gunder Marie Hansen, *24. sept. 1793 i Nørre Bjert, †26. jan. 1856

Fig. 50. Kirkegårdsmonument nr. 9, 1852, over Gunder Maria Mikkelsen (s. 4369). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Churchyard monument no. 9, 1852, for Gunder Maria Mikkelsen.

samme sted. Støbejernskors, 114 cm højt, svarende til ægtefællen Johan Niensens (nr. 4).⁹⁵ Opstillet i lapidariet ved siden af dette.

11) (Jf. fig. 51), 1861, over Johanne Bruun, født Petersen, *14. jan. 1780 i Lidballe, †15. okt. 1861.

Støbejernskors, 106 cm højt, med tredobbelte liljeender og krabbeblade om korsskæringen.⁹⁶ Personalia er anført i reliefversaler. På korsstammen er et relief af en sørgende engel. Øverst på stammen er et relief af en sommerfugl. Ved korsets fod er en tavle med flammeprofileret ramme og mindeord i versaler over et sommerfuglerelief. I lapidariet.

12) (Jf. fig. 51), 1863, over Ellen Marie Hansen, *22. okt. 1782 i Nørre Bjert, †2. apr. 1863 samme sted.

Støbejernskors, 111 cm højt, med ender dannet af tredobbelte kølbuer med blomsterrelief og en central medaljon med roset. På stamme og arme er profilerede felter med trekløverbuede ender. Heri er personalia anført i antikva (navn i versaler). Korstypen kendes også fra Harte og Bramdrup (s. 4281 og 4313) samt på Fyn fra eksempelvis Bederslev og Drigstrup kirker (DK Odense, 5328-29 og 4113). Opstillet i lapidariet.

13) (Jf. fig. 51), 1866, over Karen Nielsen, *24. april 1822 i Børup, †17. marts 1866.

Støbejernskors, 111 cm højt, med tredobbelte liljeender som nr. 11, men med bredere stamme og arme samt mere kompakt udformede liljeender. Ved korsets fod er akantusblade. Personalia er anført med kursiv. I lapidariet.

Fig. 51. Kirkegårdsmonumenter i lapidariet. Nr. 12 (tv.), 1863, over Ellen Marie Hansen (s. 4370), nr. 11, 1861, over Johanne Bruun (s. 4370) samt nr. 13 (th.), 1866, over Karen Nielsen (s. 4370). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Churchyard monuments in the lapidarium. No. 12 (left), 1863, for Ellen Marie Hansen, no. 11, 1861, for Johanne Bruun and no. 13 (right), 1866, for Karen Nielsen.

Fig. 52. Ydre set fra sydøst, 1924. Foto i NM. – *The exterior seen from the southeast.*

KILDER OG HENVISNINGER

Nedenfor er anført en oversigt over arkivalier eller utrykte kilder og litteratur anvendt i beskrivelsen af Eltang Kirke. For en oversigt over arkivalier og litteratur samt forkortelser anvendt i Vejle Amt i almindelighed jf. også s. 56–62. Henvisninger til *Danmarks Kirker*, Kbh. 1933–, er angivet som *DK*, efterfulgt af betegnelsen på det pågældende amt; referencer inden for Vejle Amt har dog kun sideangivelse.

Arkivalier. *Rigsarkivet, København* (RAK). Danske Kancelli. Jyske tegnelser 1641, 1652; Jyske breve 1652. – *Rentekammeret*. Register til Skiøde Protocollerne over det bortsolgte Ryttergods i Danmark fra 14. Juni 1765 til 30. July 1770.

Rigsarkivet, Viborg (RAV). *Viborg Landsting*. Skøde- og panteprotokol 1779–86 – *Landsbykirkernes regnskabsbøger*. Regnskabsbog for Eltang Kirke 1669–70 (*Landsbykirkernes rgsk.* Eltang Kirke) – *Reviderede Regnskaber*. Kirkeregnskaber. Koldinghus Amt 1669–70 (*Rev.*

Rgsk. Kirkeresk.) – *Kirkesessionerne for rytterdistrikterne*. Synsprotokol for de reparerede kirker i Skanderborg, Dronningborg og Kolding rytterdistrikter 1724–34 (*Kirkesessionerne for rytterdistrikterne*. Synsprot.) – *Koldinghus Rytterdistriktsarkiv*. Kirkesessionsprotokol 1734–35 m.m. (*Koldinghus rytterdistrikt*. Kirkeresk.) – *Ribe bispearkiv*. Brusk Herred 1417–1773 (*Bispeark.* Brusk Hrd.); Herredsbøger for Brusk Herred 1649–90 (*Bispeark.* Herredsbøger); Forskellige indberetninger 1689–1839 (*Bispeark.* Forsk. indb.); Kirkesyn, 1696–1792 (*Bispeark.* Kirkesyn); Fortegnelse over kirker, præster etc. 1750–1825 (*Bispeark.* Fortegn. over kirker, præster etc.); Korrespondance vedr. Brusk Herred 1780–89 (*Bispeark.* Korresp. vedr. Brusk Hrd.); Kirke- og præstegårdssyn 1793–1832 (*Bispeark.* Kirke- og præstegårdssyn); Diverse indberetninger om gejstlige embeders beskaffenhed, 1799–1803 (*Bispeark.* Kirkeejere); Årlige indberetninger 1805–06, 1815–24 (*Bispeark.* Årlige indb.) – Bjerre Herredsprovsti. *Synsprotokol for kirker og præstegårde 1803–18* (Bjerre HrdsProvstiark. Kirker og præstegårde) – *Elbo-Jerlev-Holmans-Brusk Provsti*. Syns-

protokol for kirker og præstegårde 1833–87 (*Provstiark. Synsprot. for kirker og præstegårde*); Indkomne breve, 1866 (*Provstiark. Indk. breve 1866*) – *Brusk-Nørre Tystrup Herreders Provsti*. Indkomne breve 1909–11 (*Provstiark. Indk. breve*); Synsprotokol 1888–1904 (*Provstiark. Synsprot.*); Kirkelige sager 1920–27 (*Provstiark. Kirkelige sager*) – *Eltang-Sdr. Vilstrup Pastorat*. Registratur over embedsbreve m.m. 1770–1845 (*Pastorats. Embeds-breve*)

Kirkens arkiv. Forhandlingsprotokol 1948–88 (*Kirkens arkiv*. Forhandlingsprot.).

Det Kgl. Bygningsinspektors arkiv. Eltang Kirke.

Nationalmuseet (NM). *Notesbøger*. Fr. Uldall, Om de danske Landsbykirker VI, 237–240 (1894). – *Indberetninger*. J. Schaarup 1925 (inventar); Henrik Græbe 1970 (kalkmaleri); Kirsten Trampedach 1994 (murflader); Karl Søndergaard Nielsen og Verner Thomsen 1995 (korbuekrucifiks og kårde); Karin Vestergaard Kristiansen 2000 (inventar); Jens Johansen 2001 (prædikestol); Jens Johansen 2003 (orgel); Jens Johansen 2004 (korbuekrucifiks); Kirsten Trampedach 2006 (tårnhælv); Jens Johansen 2007 (inventarrestauration og farvesætning); Jens Johansen 2008 (altermaleri); Hans Mikkelsen 2008 og 2014 (arkæologiske undersøgelser).

Tegninger. *Nationalmuseet* (NM). Birch & Svenning 2002 (plan, kopi).

Danmarks Kunstbibliotek. J. Lund 1931 (prospekter).

Litteratur. H. P. Berthelsen, N. Bjært og Vilstrup, Kolding 1955; Erling Andersen, »Ved allehaande Kneb og Rænker« – en historie om Nr. Bjært kirke og sogn, Kolding 1995; Orla Hylleberg Eriksen, *Dendrokronologisk undersøgelse af tømmer fra Eltang kirke, Vejle amt*, NNU rapport nr. 06, Nationalmuseet 2024 (*Hylleberg Eriksen 2024*).

Historisk indledning og kirkens omgivelser ved David Burmeister, bygning ved Anders C. Christensen, inventar og gravminder ved David Burmeister, heraf dog orgler ved Kristian Lumholdt. Arkivalielæsning ved Kristoffer Edelgaard Christensen og Anne-Mari Steimle m.fl. Engelsk oversættelse ved Patrick Marsden og korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet oktober 2024.

¹ Svend Aakjær (udg.), *Kong Valdemars Jordebog*, I–III, Kbh. 1980, I, 2, 7.

² O. Nielsen, *Samlinger af Adkomster m.m. for Ribe Domkapittel og Bispestol, nedskrevet 1290–1518*, Kbh. 1869, 109.

³ RAK. *Gejstlige Arkiver. Ribe kapitel 1553–1553*. Registratur over Ribe Kapitels arkiv f. 143r–144v; se også *Diplomatarium Danicum*: https://tekstnet.dk/books/dipdan/1434/dd_14349999054; https://tekstnet.dk/books/dipdan/1434/dd_14349999056; https://tekstnet.dk/books/dipdan/1437/dd_14379999038; https://tekstnet.dk/books/dipdan/1401/dd_14019999077 (tilgængeligt 23. sept. 2024).

⁴ »Regnskabsbog over Indtægten af Landehiælpen 1524–1526«, *Danske Magazin*, 4, 2 (1873), 44.

⁵ *Repertorium diplomaticum regni danici mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen*, udg. af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, Kbh. 1894–1939 (*Repert.*), 2. rk. nr. 7154 (8. juni 1492).

⁶ C. Nyrop (udg.), *Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen I–II*, Kbh. 1895–1904, I, 222.

⁷ *Acta Pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316–1536*, I–VII, L. Moltesen m.fl. (udg.), Kbh. 1904–43, VII, nr. 6220 (26. marts 1500).

⁸ *Acta Pontificum Danica* (note 7), VI, nr. 4684 (25. febr. 1519).

⁹ *Repert.* (note 5), 2. rk., nr. 9220 (16. dec. 1500).

¹⁰ RAV. *Bispeark*. Herredsboøger for Brusk Herred 1649–90.

¹¹ RAV. *Reviderede regnskaber*. Kirkeregnskaber, Ribe Stift, Koldinghus Amt.

¹² RAK. *Danske Kancelli*. Jyske Tegnelser 1641, fol. 357.

¹³ RAK. *Danske Kancelli*. Jyske Tegnelser 1652, fol. 70; Jyske Breve, brev fra sognepræst Niels Nielsen, 2. aug. 1652

¹⁴ *Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden, 1535–1765*, I–IV. Udg. af Rigsarkivet, Kbh. 1892–1955, 2, 599 (19. marts 1687).

¹⁵ H. P. Berthelsen, N. Bjært og Vilstrup, Kolding 1955, 13 samt note 13.

¹⁶ Berthelsen 1955 (note 15), 13 og note 14; RAV. *Bispeark*. Kirkesyn.

¹⁷ RAK. *Rentekammeret*. Register til Skiøde Protocolerne over det bortsolgte Ryttergods i Danmark fra 14. Junii 1765 til 30. July 1770, fol. 69r.

¹⁸ RAV. *Bispeark*. Fortegn. over kirker, præster osv. Se også Kammerråd Søren Hansen Seidelins brev fra 25. august 1780 i RAV. *Bispeark*. *Bispeark*. Korresp. vedr. Brusk Hrd. Seidelins brev insinuerer, at Eltang blev handlet meget dyrt efter 1767, fordi køberne ønskede at udnytte kaldsretten til at indsætte et familiemedlem i præsteembedet; hvad materialforvalter Lund forgæves havde forsøgt, og August Flensburg gjorde få måneder efter Seidelins brev. Kammerråd Seidelin var dog samtidig interessant i sagen, eftersom hans bror, Jørgen Hansen Seidelin, havde bestredet embedet siden 1727, og han selv ejede annekskirken i Sdr. Vilstrup, der skulle betjenes af Eltang kommende sognepræst.

¹⁹ RAV. *Viborg Landsting*. Skøde- og panteprotokol 1779–86, nr. 49 fol. 384v; RAV. *Bispeark*. Brusk Hrd.; se også Otto Jørgensen og H. Hjorth-Nielsen, *Slægten Flensburg (Flensborg) fra Horsens*, Ringsted 1942, 16.

²⁰ RAV. *Bispeark*. Korresp. vedr. Brusk Hrd.; RAV. *Bispeark*. Kirkeejere.

²¹ RAV. *Provstiark*. Indk. breve.

²² NM. *ATA*. Indb. ved J. Schaarup 1925.

²³ *Acta Pontificum Danica* (note 7), VI, nr. 4684 (25. febr. 1519); VII, nr. 6220 (26. marts 1500). I førstnævnte brev er kirkerne anført som Eltang og Nr. Stenderup, men sidstnævnte er en forveksling med den kirkeløse landsby, hvor præstegården lå.

²⁴ Om det komplicerede forløb, der resulterede i både opførelsen af Nørre Bjert Kirke og etableringen af Sdr. Vilstrup Kirke som eget sogn, se: Erling Andersen, »Ved allehaande Kneb og Rænker« – en historie om Nr. Bjert kirke og sogn, Kolding 1995, 61 ff.

²⁵ NM. ATA. Indb. ved Hans Mikkelsen 2008.

²⁶ *Acta Pontificum Danica* (note 7), VII, nr. 6220 (26. marts 1500).

²⁷ Allan Tønnesen, *Frederik den fjerdes rytterskoler*, Odense 2023, 285.

²⁸ Kun huset øst for kirken figurerer på Poul Mathias Rosenkildes matrikelkort fra 1830, mens både dette samt bygningerne øst og vest for rytterskolen er angivet på 'højkantkortet' (1840-99).

²⁹ LAV. Bjerre Hrd. *Provstiark.* Kirker og præstegårde.

³⁰ RAV. *Provstiark.* Synsprot. for kirker og præstegårde.

³¹ RAV. *Provstiark.* Synsprot.

³² *Rept.* (note 5), 2. rk., nr. 7154 og 9220.

³³ *Kirkens arkiv.* Forhandlingsprot.

³⁴ NM. ATA. Indb. ved Hans Mikkelsen 2014.

³⁵ P. Knudsen, »Nørre Stenderup Præstegaard«, *Vejle Amt Aarbog* 1925, 193-95, 192-98.

³⁶ *Rept.* (note 5), 2. rk., nr. 7154, (8. juni 1492). Se også nr. 5452 (1. maj 1484) og nr. 9220 (16. dec. 1500).

³⁷ Knudsen 1925 (note 35), 193-95.

³⁸ RAV. *Provstiark.* Kirkelige sager.

³⁹ Skibets sydøsthjørne blev 1901 nedtaget og genop-

muret og sokkelstenen genoprettet; jf. RAV. *Provstiark.* Synsprot.

⁴⁰ Sålbenkene er muligvis indsat sekundært, i forbindelse med genåbningen af vinduerne.

⁴¹ 1894 anførtes, at der til udbedringer i nyere tider, i det hele var anvendt dels røde munkesten og små mursten, særligt på korets nord- og sydside nær gavlen, i skibets østre spidsgavl og i skibets gesims. Uldall 1894.

⁴² RAV. *Bispeark.* Kirke- og præstegårdssyn 1793-1797. If. Erich Pontoppidan og Hans de Hofman, *Den danske Atlas*, V, Kbh. 1769 (*DaAtlas*), 955, var loftet oplagt 1607.

⁴³ RAV. *Bispeark.* Brusk Hrd.

⁴⁴ RAV. *Landsbykirkernes rgsk.* Eltang Kirke.

⁴⁵ *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551-1660.* Udg. af Rigsarkivet, Kbh. 1885-2005, 15. marts 1641.

⁴⁶ RAK. *Danske Kancelli*, indlæg til Jyske registre, 2. august 1652.

⁴⁷ RAV. *Kirkesessionerne for rytterdistrikterne.* Synsprot. 1751-1764.

⁴⁸ RAV. *Bispeark.* Korresp. vedr. Brusk Hrd.

⁴⁹ RAV. *Bispeark.* Kirkesyn.

⁵⁰ RAV. *Bispeark.* Kirke- og præstegårdssyn.

⁵¹ RAV. *Bispeark.* Årlige indb.; RAV. *Bispeark.* Kirke- og præstegårdssyn.

⁵² RAV. *Bispeark.* Årlige indb.

⁵³ Det er usikkert, hvad betegnelsen 'bjælker' dækker over, men muligvis er der tale om ankerbjælker; RAV. *Provstiark.* Synsprot. for kirker og præstegårde.

⁵⁴ Jørgen G. Berthelsen & Verner Bjerger, *Stemplede mursten og gulvtegl*, 2. udg., Varde 2021, 29-33.

⁵⁵ Alle prøver er udtaget i tømmer, der har bevaret splintved, eller som baseret på iagttagelser under prøveudtagningen kun mangler splintved. Dateringen af korets tagværk baserer sig på seks prøver, hvoraf yngste årring er dannet 1430 (prøvenr. 61660039), mens dateringen af skibets tagværk bygger på syv prøver, hvoraf yngste årring er dannet 1524 (prøvenr. 61661049). Et enkelt spær i skibet er ifølge analysen tilvirket af langt ældre tømmer, fældet o. 928 (prøvenr. 61661079) (*Hylleberg Eriksen* 2024). Den markante, tidsmæssige afvigelse kommer dog ikke til udtryk på selve spæret, der i udformning nøje svarer til de øvrige spær og umiddelbart ikke har spor efter tidligere anvendelse.

⁵⁶ RAV. *Bispeark.* Kirkesyn; RAV. *Kirkesessionerne for rytterdistrikterne.* Synsprot.; RAV. *Bispeark.* Kirke- og præstegårdssyn; RAV. *Bispeark.* Årlige indb.

⁵⁷ Se databasen Danske Runeindskrifter, nr. SJY2 (<https://runer.ku.dk/q.php?p=runer/genstande/genstand/747>, tilgået 11. okt. 2024); NM. ATA. Indb. ved Erik Moltke (u.å.) samt dennes noter; jf. også indb. ved Henrik Græbe 1970.

⁵⁸ NM. ATA. Indb. ved Jens Johansen (2008).

⁵⁹ Jf. Leonard Abels skrivelse til provst Thune 20. juli 1841 (RAV. *Pastoratsark.* Embedsbreve), hvor han beskriver kirken som 'uheldigt udstyret', hvilket dog ikke

Fig. 53. Flise, henlagt på våbenhusets loft (s. 4344). Foto Anders C. Christensen 2024. – Tile, deposited in the loft of the porch.

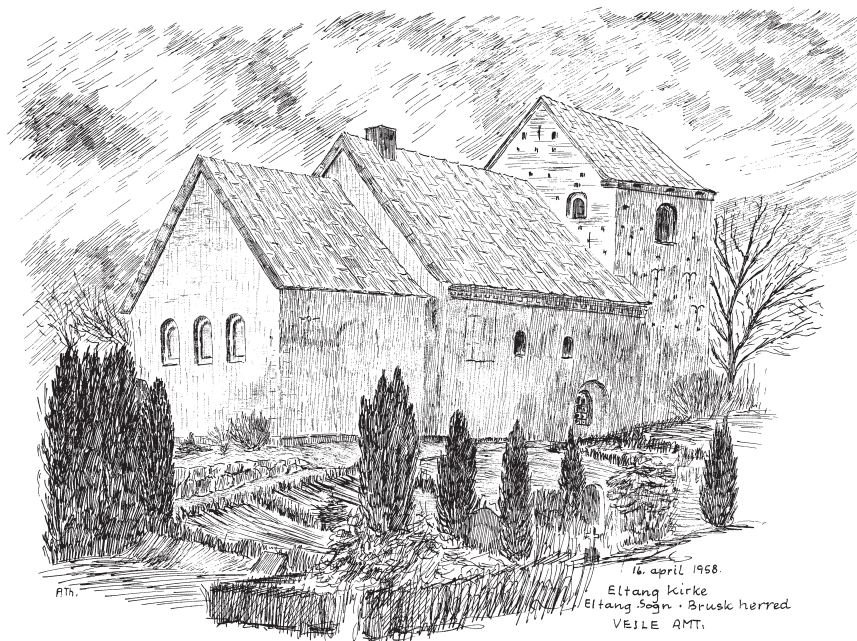

Fig. 54 Kirken set fra nordøst. Stregtegning af Thorkild Asbjørn Hansen 1958. – *The church seen from the North East.*

kunne ændres, så længe man gjorde brug af 'det lige så vansirende som farlige pulpitur' i stedet for at gennemføre en højst nødvendig udvidelse af kirken.

⁶⁰ RAV: *Bispeark*. Korresp. vedr. Brusk Hrd.; *Bispeark*. Kirkesyn.

⁶¹ RAV. *Pastoratsark*. Embedsbreve.

⁶² NM. *ATA*. Indb. ved J. Schaarup 1925 samt udateret artikel fra *Struer Venstreblad*.

⁶³ RAV. *Bispeark*. Forsk. indb.

⁶⁴ NM. *ATA*. Indb. ved Jens Johansen 2008.

⁶⁵ RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde. 1865 anføres det, at man har kontaktet maleren i København, og både 1866-67 og 1869 er det anført, at det endnu ikke var leveret. I mellemtiden placerede man et kors i storfeltet.

⁶⁶ RAV. *Provstiark*. Indk. breve 1866.

⁶⁷ Jørgen Roed malede 24 alterbilleder, det første i 1839 (en bestilling fra 1830, se Jens Peter Munk, *Jørgen Roed. Ungdomsarbejder*, Syddansk Universitetsforlag 1991, 263 ff) og det sidste i 1882; ingen af dem i øvrigt med det emne, *Bønnen i Getsemane Have*, Eltang Kirke siden anskaffede. I 1865-67 udførte han alterbilleder til Frederiksborg Slotskirke, Rørvig, Kappel, Ulse og Lisbjerg kirker, hvilket kan forklare, at han havde svært ved at overkomme bestillingen fra Eltang.

⁶⁸ Schleisners ti altermalerier med emnet *Bønnen i Getsemane Have* er foruden Eltang Kirkes: Ørlev Kirke, 1855 (*DK Sorø*, 561), Nørre Snede Kirke, 1860 (*DK Århus*, 4231), Måløv Kirke, 1863 (*DK KbhAmt*, 626), Højer Kirke, 1863 (*DK Sjy*, 1036), Niløse Kirke, 1865

(*DK Holbæk*, 424), Frederiks Kirke, Alheden, 1866 (Viborg Amt), Nørre Nissum Kirke, 1873 (*DK Ringkøbing*, 652) samt Torsted Kirke, 1876 (Ringkøbing Amt).

⁶⁹ Om N. Th. og Louise Flensburg, se: *Jørgensen og Hjorth-Nielsen* 1942 (note 19), 35 nr. 4 og 42.

⁷⁰ NM. *ATA*. Indb. ved Jens Johansen 2001.

⁷¹ *DaAtlas* (note 42), V, 955.

⁷² *Berthelsen* 1955 (note 15), 9-10.

⁷³ Chr. A. Boje, *Danske guld- og sølvsmedemærker før 1870*, 4. udg. (red. af Henrik Jakobsen), Odense 2022, B4-5318.

⁷⁴ *Boje* 2022 (note 73), B4-5810.

⁷⁵ *Boje* 2022 (note 73), B4-5881.

⁷⁶ Om Niels Thygesen, Louise samt Johanne Marie Flensburg, se: *Jørgensen og Hjorth-Nielsen* 1942 (note 19), 35 nr. 4 og 43 nr. 4.

⁷⁷ M. Mackeprang, *Danmarks middelalderlige Døbefonte*, Kbh. 1941, 306-27; Eltangfonten er ikke medtaget i fortegnelsen.

⁷⁸ NM. *ATA*. Beretningsarkivet. Ved en forespørgsel i foråret 2024 oplyste ejeren af gården, at kummen ikke var på adressen.

⁷⁹ RAV. *Koldinghus Rytterdistriktsark*. Kirkesessionsprot.

⁸⁰ NM. *ATA*. Indb. ved Jens Johansen 2004.

⁸¹ NM. *ATA*. Indb. ved Karl Søndergaard Nielsen og Verner Thomsen 1994.

⁸² Traditionelt skildres evangelisten Johannes som yngre end de tre andre evangelister, med langt hår og glatte kinder, eller eventuelt blot med kalken i hånden. Den pegende gestus synes at være lånt fra Johannes Døberen,

der som bekendt udpegede Jesus som det »Guds lam, der bærer verdens synd« (Joh 1, 29).

⁸³ NM. ATA. Indb. ved Karin Vestergaard Kristiansen 2000.

⁸⁴ NM. ATA. Indb. ved Jens Johansen 2001. At denne staffing stammer fra restaureringen 1964–67, er indikeret af oplistningen i *Kirkens arkiv*. Forhandlingsprot., at inventaret da blev malet, samt at det grå farvelag på bl.a. alterbordet ligger over den rødbrune bemaling fra 1925.

⁸⁵ *Berthelsen 1955* (note 15), 10–11.

⁸⁶ Det skal i den forbindelse bemærkes, at der 1755 og 1761 kun omtales 'pulpituret' i ental; RAV. *Koldinghus Rytterdistriktsark*. Kirkesessionsprot.

⁸⁷ RAV. *Bispeark*. Brusk Hrd.; *Berthelsen 1955* (note 15), 10.

⁸⁸ Yderlige oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant.

⁸⁹ *Berthelsen 1955* (note 15), 12.

⁹⁰ Ulrik Christian Boesen blev begravet på Eltang Kirkegård 1. dec. 1840, jf. RAV. *Pastoratsark*. Kontraministerialbog 1814–2003, 283 samt Julius Bidstrup, *Slægten Boesen*, Kbh. 1887, 17.

⁹¹ Jf. Aase Faye, *Danske Støbejernskors*, København 1988, nr. 201–256.

⁹² *Faye 1988* (note 91), nr. 169.

⁹³ Jf. RAV. *Pastoratsark*. Kontraministerialbog 1814–2003, side 271 (1827 nr. 4).

⁹⁴ Jf. RAV. *Pastoratsark*. Kontraministerialbog 1814–2003, side 2915 (1844, nr. 15).

⁹⁵ Gunder Marie Hansdatter blev gift med Johan Wilhelm Nielsen 1821, jf. RAV. *Pastoratsark*. Kontraministerialbog 1814–2003, side 169 (1821, nr. 10). Ved hendes begravelse 2. febr. 1856 er ægtefællens navn anført som »Jørgen Nielsen«.

⁹⁶ Jf. *Faye 1988* (note 91), 1988, nr. 150.

ELTANG CHURCH

Eltang is mentioned for the first time in the Cadastre of King Valdemar in 1231 and the church in the list of churches in *Ribe Oldemoder* of c. 1376–89. It then paid the highest amount of the churches in Brusk Herred. In 1524–26, Eltang Church contributed 20 marks to *landehjælpen*.

According to information from 1500, the church was dedicated to St Stephen. Over the centuries, it continued to be too small for the population of the parish, and in 1641 the church sought and was granted an exemption from contributing to the improvement of other churches and could instead save the amount to spend on the addition of a chapel. This application was repeated in 1652, but the chapel was never built, and instead galleries were constructed in the church from 1686. The problems with space were, however, finally remedied when Nørre Bjert Church was erected in the southern part of the parish in 1889.

Administration and ownership. The church was last owned by the Crown at the time of the Reformation. In 1687, Vilhelm Mule and Jørgen Landorph were deeded the church along with numerous others on Zealand and Funen, and in Jutland. It then passed on to Daniel von Ahlfeldt, who in 1708 sold it to Chr. C. Bircherod, of Fraugdegård, Odense, who in 1715 sold the church to military official Jens Dücke. Shortly after, it must have been bought back by the Crown and incorporated into Koldinghus Rytterdistrikt (mentioned in 1734). At the auctions of the estate in 1767, the church was sold to Counsellor Peder Saxesen. It was sold two more times before, in 1777, it came into the ownership of Andreas Flensburg, in order to bring his son and later church owner Thomas Flensburg to the parish. The church remained in the ownership of the family until at least 1899. It became *self owned* in 1925.

Eltang has had Sdr. Vilstrup as a chapel of ease since before the Reformation (mentioned

in 1500). As already stated, a chapel of ease was erected in Nørre Bjert in 1889, which in 1913 was given the status of a subdivision of the parish with its own church, and became a separate parish in 1924.

Eltang Church is located in an area of small hills on the east side of Eltangvej, c. 1500 m northwest of the village itself. The church is thus surrounded by fields on all sides, although south-east of the church, a primary school was erected c. 1721, and a few houses near this date back to the 19th century.

The churchyard is a trapezoidal shape and the same size as it was in the early 19th century (see fig. 3). The church is centrally located and from it north-south paths run alongside the graves. The western part of the churchyard is laid out as a lawn and in the northwest corner, under the old trees, is a lapidarium. It is surrounded by a low wall of fieldstones, which to the south resembles a supporting wall for the hill on which the churchyard is located (fig. 1). The main entrance is a medieval portal of large medieval bricks, the roof of which is covered with pantiles. The gate has two round-arched entrances.

Building. The church consists of a Romanesque chancel and nave to which late medieval additions are attached: a porch on the south side and a tower in the west. The latter, through the interior of which there was access via large arcades in the north, south and possibly the west, was reduced in height, probably in 1788. A †chapel, which was required in the 1650s, was probably never constructed. The east wall of the chancel was demolished and rebuilt in 1942.

Except for the east gable of the chancel, the walls are constructed of unworked fieldstones, at the bottom of which is a single course of granite ashlar above a profiled plinth with a cornice. Ashlars have also been used for the wall corners of both the chancel and nave, as well as the cas-

ings of the doors and windows (figs 4 and 7-9). On the north side of the chancel and the nave, the corner plinth ashlars are adorned with relief decorations that are characteristic of the area and elsewhere take the form of, for example, faces and rams heads (see the churches at e.g. Bredstrup, Egtved and Skærup, p. 3673, 3425 and 3963). Significant weathering, however, makes closer identification of the motifs difficult (fig. 7). A single piece of worked calcareous tufa, found under the floor during the renovation of the chancel in 2007, indicates that this material has also been used to a lesser extent.

Of the two Romanesque doors, the southern, subsequently expanded, opening is still in use. †The north door, at the top of the opening of which a window has been inserted, has the original, outer edge preserved externally: a casing of corner-cut ashlars below a round arch of voussoirs (fig. 8). In 1879, the two original north windows of the nave were reopened, after having been walled up for a long time. None of the Romanesque windows of the chancel are still in use.

In the interior, the chancel and nave are connected by a round chancel arch, which was probably enlarged in Gothic times. The two building sections both have flat ceilings, the chancel's with stucco decorations, which in their earliest form may date to 1788, whilst the present board ceiling of the nave dates to 1967. In this year, a †trunk inscription was found on the north wall of the nave, but this has been lost (figs 19 and 54).

The porch at the south door of the nave dates to the Late Middle Ages and is constructed of large red medieval bricks in monk bond (figs 10-11). The extension is extremely well executed in architectural terms and, like the porch of the neighbouring church at Sdr. Vilstrup, has niches and pilaster strips on the east and west facades. Of the east gable's three niches with segmental arches, only the outermost two are preserved, both with small, round-arched windows from 1856. The central niche has been destroyed by the subsequently expanded door. Internally, there were originally also two niches in each of the long walls and three narrower ones to the south, but not all are preserved. A small, original and

segmental-arched †window in the northeastern niche has been walled up. In the northwest corner of the room, the old gallery staircase is preserved.

The late medieval tower at the west end of the nave is constructed of large red medieval bricks in monk bond. A major rebuilding, which may have taken place in 1788 and is indicated by the wall ties in the west facade, however, means that the original height is no longer known (figs 12-13). The tower interior, which is connected to the nave with an ogival arcade, is covered by a secondary but late medieval cross vault. There were originally †arcade openings in the walls to the north and south, of which the round-arched, one-stone arch of the northern one is preserved and still visible. The size of the openings must mean that the bottom floor was open from the beginning, possibly also toward the west, so that the tower interior had a stilted form, with three arcades on two free-standing pillars. As a result of the rebuilding, the belfry is low and has belfry lights in the north and south.

The church has well-preserved, late medieval oak roof structures above both the chancel and nave, with dendrochronological investigations dating the one in the chancel to c. 1440, and the nave, in two phases, to c. 1438 and c. 1530 (figs 14 and 16-17).

Furnishings. The Romanesque baptismal font (fig. 28) of the church is of the arcade type, which is typical of the area. Another font basin was up until at least 1998 placed in the former vicarage, Nørre Stenderupgård. In addition, parts of the base for the church's earliest Communion table were observed in 2007. The large rood (fig. 31) dates to the Late Middle Ages, c. 1475/1500, whilst the bell (fig. 40) was cast in 1558 by Mathias Beninck, Lübeck.

The pulpit is of Renaissance type (fig. 34) and was acquired in 1600/25. An (†)altarpiece from the same period was damaged in a fire during the winter of 1864-65, but parts of it were integrated into the new altarpiece (fig. 22). The paten (fig. 24) was acquired around the mid-17th century and made by Hans Hansen Buch (c. 1630-87), Kolding, whilst a beam from a (†)gallery installed

in 1686 (fig. 36) is now mounted on the porch wall.

The only surviving furnishing from the 18th century is the cross of the rood, which was replaced at this time. The money box is from c. 1800 (fig. 35), the altar chalice was made in 1804 by Nicolai Brandt (fig. 24), Horsens, and a hymn board from the century is stored in the loft. The wafer box was made in 1862 by Niels Christian Carl Ussing, Kolding, and the Communion table and altarpiece were produced after the fire in the chancel in 1864/65. The altarpiece was without a painting until 1877, when C. S. Schleisner's *the Prayer in the Garden of Gethsemane* was acquired (fig. 23). The pews were installed in 1880, an oil lamp chandelier is from the same time, and hymn boards were added in 1898.

In 1932, Anna Frydendall gave the church a seven-branched candlestick (fig. 27), and Nanna Lund, born in Flensburg, two years later donated new altar candlesticks in memory of her parents (fig. 26). The altar jug was made by Holger Kyster in 1939.

In recent times, the altar painting was replaced by a Resurrection picture painted by Mogens Hoff, who also, during the church's most recent major renovation in 2007, produced paintings of the Evangelists for the arcade zones of the pulpit.

Colour scheme and renovations. The colour scheme of the church is from 2007, and consists of dark green, grey and gilding, matching Mogens Hoff's altar and pulpit paintings.

Little is known about the church's earlier furnishings. In addition to what the preserved furnishings indicate, it is known that c. 1620 more †pews were required to accommodate the women

at baptisms. In 1768, it was mentioned that the altarpiece included a Crucifixion painting flanked by paintings of Moses and the Last Supper. The latter thematises, together Law and Grace, which was especially popular in the Lutheran orthodoxy of the 17th century, so these were perhaps the original pictures of the Renaissance altarpiece.

There was an obvious lack of space in the church from the end of the 17th century onwards. This was solved by installing two †galleries, one of which in 1686 (see also above). However, there was still a lack of space for 80 parishioners in 1734, and pews were therefore also added in the chancel.

In 1844, the interior had been embellished and apparently newly painted. A fire in the winter of 1864–65 damaged the chancel, which was subsequently partially refurbished. Presumably at this time, the main furnishings were painted with oak woodgraining.

In 1925, the church was renovated, which included new painting with dark brown as the ground colour, and the use of gilding and silver plating on the altarpiece and pulpit. In 1964–67, architect Jeppesen, Kolding, prepared a project for the restoration of the church, including a new organ, a plaque with the sequence of vicars and painting of the wooden furnishings.

Sepulchral monuments. The church's antiquarian sepulchral monuments include two tombstones from c. 1652 and 1771 (figs 41–42), which are now placed in the porch, as well as a large number of churchyard monuments, mostly dating to the 19th century, including eight cast iron crosses erected in 1828–66 (figs 44–51).